

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

Diplomová práce

Bc. Lukáš Jiříčka

Principy postponování českých adpozic

Principles that govern adposition postponing in Czech

Poděkování:

Chtěl bych na tomto místě poděkovat doc. Mirjam Fried, Ph.D., za trpělivost při vedení mé práce, ochotu konzultovat i v letních měsících a velkou pomoc s teoretickou i analytickou stránkou výzkumu. Děkuji také PhDr. Jiřímu Miličkovi, Ph.D., za pomoc s bakalářskou prací, na jejíchž závěrech tento text staví a která by nemohla vzniknout bez jeho nedocenitelných metodologických rad. Cenné byly také připomínky a rady Mgr. Viktora Elšíka, Ph.D., a Mgr. Michala Lázničky, Ph.D., zejména při literární rešerši a shánění relevantních zdrojů. V neposlední řadě patří velký dík mé rodině, především potom mé manželce, za neutuchající podporu a velké pochopení v období, během něhož tato práce vznikala.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 2. 8. 2024

Lukáš Jiříčka

Klíčová slova

adpozice, ambipozice, čeština, korpusová lingvistika, konstrukční gramatika, aktuální členění větné, syntax

Key words

adpositions, ambipositions, Czech, corpus linguistics, Construction Grammar, Topic-Focus Articulation, syntax

Abstrakt

Cílem této práce je prohloubit poznatky o jevu, jemuž až donedávna v bohemistickém diskurzu takřka nebyla věnována pozornost. Jedná se o české konstrukce, v nichž slova adpozičního charakteru slovosledně – pro češtinu netypicky – následují po svém komplementu. Na základě materiálu nashromážděného a předběžně utříděného při tvorbě bakalářské práce „*Tradici navzdory*“ – *možnost výskytu některých českých předložek na pozici následující komplementu* tento text blíže zkoumá vnitřní fungování takových konstrukcí a kognitivně-funkční principy, které mluvčí motivují k jejich užívání, a to na příkladech užití českého slova *vstříc*. Za tímto účelem jsou využity metody korpusové lingvistiky, výstupy dosavadního zkoumání tzv. „aktuálního členění větného“ a teoretický rámec konstrukční gramatiky, který umožňuje analyzovat a popisovat jazykové struktury s ohledem na kognitivní a komunikační aspekty a bez konotační zátěže tradiční terminologie.

Abstract

This thesis aims to contribute to the discussion surrounding a phenomenon which, for the most part, escaped the attention of researchers in the discourse of Czech linguistics. It concerns itself with Czech constructions in which adposition-like words follow their complements, an uncommon behaviour in the generally prepositional Czech. Using linguistic data gathered and preliminarily sorted in the process of writing „*Tradici navzdory*“ – *možnost výskytu některých českých předložek na pozici následující komplementu* (the bachelor thesis which served as the basis for the present text), this thesis closely examines the inner workings of such constructions, including the cognitive and functional principles which motivate speakers to use them, focusing on the Czech unit *vstříc*. For this purpose, I employ the methods of corpus linguistics, theories developed in the “Topic-Focus Articulation” tradition and the general framework of Construction Grammar, which enables the study of linguistic structures with respect to cognitive and communicative aspects and without the connotative burden of traditional terminologies.

Obsah

Seznam zkratk.....	8
1 Úvod.....	9
2 Problematika ambipozic v češtině.....	12
2.1 Pohled tradiční gramatiky.....	12
2.2 Širší kontext slovanských jazyků.....	14
2.3 Shrnutí výsledků dosavadního výzkumu.....	16
2.3.1 Dílčí zmínky.....	16
2.3.2 Aksana Schillova.....	17
2.3.3 Lukáš Jiříčka.....	18
2.3.4 Jakub Sláma a Barbora Štěpánková.....	19
2.3.5 Celkové shrnutí.....	22
3 Teoretická východiska práce.....	27
3.1 Teoretické zpracování problematiky českého slovosledu a aktuálního členění větného.....	27
3.2 Konstrukční gramatika.....	33
4 Analýza kontextů výskytu českých ambipozic.....	41
4.1 Relevantní otázky.....	41
4.2 Využitá data a jejich zpracování.....	42
4.3 Kontexty užití jednotky vstříc.....	46
4.3.1 Vstříc jako indikátor směru pohybu.....	47
4.3.2 Vstříc jako indikátor směru metaforického pohybu.....	54
4.3.3 Vstříc jako indikátor směru bez vyjádření pohybu.....	56
4.3.4 Fráze vyjít vstříc.....	57
4.3.5 Fráze v ústrety.....	59
4.3.6 Shrnutí analýzy s ohledem na postulované hypotézy.....	61
5 Diskuse a možnosti dalšího výzkumu.....	63
6 Závěr.....	65
Seznam použité literatury, zdrojů a nástrojů.....	66

Seznam obrázků	72
Seznam tabulek.....	73
Seznam příloh	74
Příloha č. 1: Zdrojový kód skriptu použitého na rozdělení dat z korpusu SYN2020	75

Seznam zkratk

AČV	Aktuální členění větné
CQL	Corpus Query Language
CXG	Construction Grammar (konstrukční gramatika)
ČNK	Český národní korpus
FGP	Funkční generativní popis
FSP	Functional sentence perspective (funkční perspektiva větná)
i.p.m.	Instances per million (počet výskytů na milion pozic)
KWIC	Key word in context
MČ	Mluvnice češtiny
MSČ	Mluvnice současné češtiny
SSČ	Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
TFA	Topic-focus articulation

1 Úvod

Proces kategorizace představuje běžnou součást lidského uvažování a přeneseně také vědeckého (tedy i lingvistického) popisu. Jakkoliv ovšem mohou kategorie usnadňovat deskripci a pomáhat plnit potřeby metalingvistického vyjadřování, je třeba mít na paměti, že jejich primárním účelem je jazykovému popisu sloužit, nikoliv se stávat jeho samotným cílem. Přílišné lpění na zavedených kategorizačních schématech může vést k podceňování a přehlížení souvislostí v jazykové praxi mluvčích, a z toho důvodu v důsledku nezřídka působí v přímém rozporu s lingvistickými snahami o zachycení zákonitostí přirozeného jazyka.

V souvislosti s výše uvedeným se tato práce soustředí na jev, který byl v českém jazykovědném diskurzu až donedávna přehlížen, patrně vlivem nepříliš flexibilní tradiční slovosledné klasifikace. Základním východiskem předkládaného textu je předpoklad, že určitá podmnožina českých adpozic vykazuje zvláštní syntaktickou vlastnost – schopnost vyskytovat se nejen před svým komplementem (jak by vyplývalo z definice prepozic, jejichž existence v češtině je všeobecně přijímána), ale také na pozici po něm.

Ilustrovat to lze na příkladu následujících dvou formulací z korpusu SYN2020 (tučné značení je mé, původní citace: Jiříčka 2021):

- (1) Usmívají se **navzdory** osudu.
- (2) Celestina, Nikki a Maritza se snaží studovat nepříznivému osudu **navzdory**.

Lexikální jednotka *navzdory* je v obou případech užita gramaticky a prepoziční i postpoziční užití zde navzájem vystupují jako legitimní alternativy bez na první pohled zřejmých významových rozdílů.

Tradičně jsou nicméně adpozice tohoto typu v kontextech, jako je příklad (2), označovány za adverbia. Tato práce zastává názor, že má taková analýza jen omezenou teoretickou oporu. Podobný způsob nazírání na slova typu *navzdory* totiž nenabízí uspokojivé vysvětlení přítomnosti dativních jmenných frází ve větách, jako je citovaný příklad (2), v nichž je lze jen stěží považovat za komplementy sloves (to by vyžadovalo předpoklad existence vazeb typu „studovat někomu“ a jim podobných) – podrobněji k této problematice viz Jiříčka (2021, s. 21–26).

Nabízí se možnost považovat podobné výrazy za adverbia s valencí (k valenci adverbií viz Sláma a Štěpánková 2019). Pokud je však jedinou motivací pro takovou kategorizaci snaha udržet metalingvistický popis českých adpozic v čistě prepoziční rovině,

spatřuji v ní spíše terminologickou hru se slovy, která – více než cokoliv jiného – zastírá paralely mezi oběma způsoby užití. Považujeme-li prepozice za „slovní druh, jehož hlavní funkcí je udělit pád svému komplementu (...), čímž usouvztažňuje komplement s jiným elementem ve větě“ (Biskup 2017), je třeba konstatovat, že této definici v jádru bez problému vyhovuje i užití postpoziční – a jako takové může být popisováno způsobem, který je konzistentní s jeho více prototypickým protějškem.¹

Od běžných prepozic se tak na první pohled jednotky jako *navzdory* liší pouze v relativní pozici ke svému komplementu, což je, jak podotýkají Sláma a Štěpánková (2023, s. 93), pouze „argument proti chápání *navzdory* jako předložky“, který nijak neznemožňuje zařazení tohoto slova a slov jemu podobných do širší třídy adpozic.

Reklasifikace nicméně není tím, co v tomto případě vnímám jako hlavní výzkumnou či popisnou potřebu. V souladu s terminologií, se kterou pracuje například Hagège (2010, s. 114) a která je obvykle využívána také v (jakkoliv zatím nepříliš rozsáhlé) literatuře, jež se tomuto jevu v českém kontextu věnuje (Jirička 2021; Sláma a Štěpánková 2023), budu ke zmíněným adpozicím s dvojitou možností relativního umístění vůči komplementu odkazovat jako k „ambipozicím“². Primární motivací pro tuto terminologickou volbu je nicméně snaha poukázat na to, že postponovaná a anteponovaná užití jsou si blíže, než by se mohlo ze současné terminologie zdát – a konečně také začlenit tuto práci do korpusu prací souvisejících. Plně souhlasím se stanoviskem Slámy a Štěpánkové, že centrálním problémem v tomto případě není volba vhodného pojmosloví, ale spíše mnohem relevantnější otázka faktorů, které ovlivňují způsoby, jakými čeští mluvčí ambipozice užívají (viz Sláma a Štěpánková, s. 92). Zejména by poté bylo nebezpečné předpokládat, že české ambipozice musejí nutně představovat homogenní skupinu nebo že nemohou existovat hraniční případy, ve kterých lze jen stěží hledat jasné přechody mezi přísně ohraničenými slovnědruhovými kategoriemi.

Účelem této diplomové práce tedy není předložit podrobnou argumentaci proti tradičnímu způsobu uvažování o českých ambipozicích. Té je věnována větší část bakalářské

¹ Volba definice je ilustrativní a samozřejmě nejde zdaleka o jediný způsob vymezení adpozic jako slovního druhu. Hlavním argumentem zde je, že způsob užití, který demonstruje příklad (2) výše, ve své podstatě není v rozporu s obvyklým chápáním role adpozic – tedy s výjimkou jejich předpokládaných slovosledných vlastností.

² Hagège na témže místě jmenuje i některé alternativní pojmy, s nimiž se lze v literatuře setkat, například Grünthalův pojem *bipositional adpositions* či Reindlův pojem *alterpositions*. Tyto pojmy se nicméně ve srovnání s výše uvedeným jeví jako nepříliš rozšířené.

práce „*Tradici navzdory*“ – možnost výskytu některých českých předložek na pozici následující komplementu (Jiříčka 2021), na kterou tento text přímo navazuje. Nynějším hlavním cílem je analyzovat kontexty, v nichž se ambipozice v českém jazykovém materiálu vyskytují, a popsat kognitivně-funkční faktory, které mluvčí vedou k jejich postpozičnímu či prepozičnímu užití.

Práce je ukotvena v teoretickém rámci konstrukční gramatiky. Toto východisko nabízí robustní popisný aparát, který inkorporuje kognitivní, pragmatické a interakční aspekty lidské komunikace a nepředjímá relativně rigidní kategorizační schémata tradičních terminologií (jejichž stručnou kritiku nabízím výše) ani neseparuje pravidelné jazykové „jádro“ od marginálních jevů „jazykové periferie“ (Fried 2015, s. 974). Podobné sjednocení jazykového popisu umožňuje hledat pravidelnosti a projevy obecných principů jazykové komunikace i mimo sféru jejích nejčastějších, nejvíce prototypických forem.

Z těchto odstavců doufám vyplývá, že smyslem mého snažení není prostá substituce existující neflexibilní kategorizace jiným, stejně neflexibilním rozčleněním komunikačních faktů, už jen s ohledem na to, že při bližším pohledu se ani samotná hranice mezi adpozičními frázemi a adverbii nejeví jako vždy zcela ostrá (viz Jiříčka 2021, s. 11–14). Možné problémy při klasifikaci adpozic a adverbii tematizují také Sláma a Štěpánková (2019, s. 167; 2023, s. 93).

Neusiluji o samoúčelné přiřazení odlišné slovnědruhové příslušnosti vybraným slovům, neboť je otázkou, do jaké míry je vůbec něco takového možné či žádoucí. Naopak doufám, že argumenty a postřehy prezentované na nadcházejících stranách podpoří snahy posunout se blíže směrem ke způsobu popisu, který pracuje s jemnějšími významovými odstíny a připouští existenci hraničních jevů, unikátních kombinací rysů a škál namísto dichotomií a striktně oddělených kategorií klasického typu, které nedokáží pružně reagovat na svébytný jazykový vývoj nebo idiosynkrazie a nečekané odchylky v jazykových datech.

2 Problematika ambipozic v češtině

2.1 Pohled tradiční gramatiky

Jak bylo naznačeno v úvodu práce, bohemistická gramatická tradice zpravidla nepřipouští, že by v češtině mohly existovat jiné typy adpozic, než jsou prepozice. Toto stanovisko se mimo jiné implicitně odráží ve skutečnosti, že se tradiční gramatické monografie o takových možnostech v zásadě nezmiňují.

Například druhý svazek *Mluvnice češtiny* věnovaný tvarosloví (Komárek et al. 1986, v textu dále jako MČ 2) nabízí oddíl věnovaný předložkám (s. 197–213), možnost jejich postpozičního užití však přímým předmětem diskuse není. Na druhou stranu se MČ 2 v této sekci věnuje předložkám sekundárním³, tedy předložkám vzniklým gramatikalizací lexémů, které původně patřily k jinému slovnímu druhu, a formuluje několik kritérií, na základě nichž je možné stanovit, do jaké míry se takto vzniklá adpozice „stabilizovala“. Jednou z nabízených metrik je nepřemístitelnost za komplement (ibid., s. 205–206). *Mluvnice* bohužel dále nerozvádí problematiku adpozic, které v tomto ohledu „stabilní“ nejsou, a tedy není zřejmé, zda by autoři o možnosti existence ambipozic jakožto gramatikalizačního mezikroku v češtině uvažovali.

Příruční mluvnice češtiny (Karlík et al. 1995, s. 341–350) rovněž hovoří o předložkách vzniklých z jiných slovních druhů a zmiňuje mezi nimi i adpozice, které jsou z pohledu, který v této práci prezentuji, ambipozicemi (podrobně viz podkapitola 2.2). V žádném z těchto případů ovšem nijak nekomentuje jejich specifické syntaktické funkce a na všech uvedených příkladech je demonstrováno pouze prototypické prepoziční užití.

Akademická gramatika spisovné češtiny (Štícha et al., s. 507–523) se rovněž vyjadřuje pouze k předložkám a neposkytuje příklady, které by legitimizovaly možnosti odlišné analýzy, třebaže se i zde objevuje výklad o genezi sekundárních prepozic.

Nejinak je tomu v případě dvoudílné korpusově založené *Mluvnice současné češtiny* (jejíž svazky budou pro účely této práce označovány zkratkami MSČ 1 a MSČ 2). Část prvního svazku věnovaná předložkám (Cvrček et al. 2015a, s. 332–341) pozici komplementu vzhledem k adpozici netematizuje a neuvádí ani žádné příklady postpozičního užití. Druhý svazek věnovaný syntaxi rozebírá slovosledné otázky v oddílu o tzv. aktuálním členění větěném (viz třetí kapitola této práce), ani zde však není blíže rozebíráno postavení českých

³ Jiné *mluvnice* uváděné níže, např. *Mluvnice současné češtiny* nebo *Příruční mluvnice češtiny*, užívají též termínu „nepůvodní předložky“.

adpozic jako takových⁴ (viz Panevová et al. 2014, s. 190–234). Na tomto místě je vhodné poznamenat, že i morfologické tagování korpusů řady SYN, na jejichž datech mluvnické staví, v tuto chvíli označuje užití ambipozic v příkladech, jako je věta (2) uvedená výše, za užití adverbiální (na což poukazuje také Schillova 2015, s. 134).

Odmítavý postoj je pak patrný také v některých explicitních formulacích. Příkladem může být následující příspěvek Petra Biskupa v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, který zmíněnou možnost nepřechází, ale přímo kategoricky odmítá (zkratkou č. je v textu míněna čeština, tučné vyznačení pasáže bylo přidáno mnou):

„Adpozice, které stojí za svým komplementem, se nazývají postpozice: č. postpozice nemá. (...) **Za ambipozice se pokládají takové adpozice, které mohou být prepozice i postpozice: č. je nemá.** (...) Adpozice, které jsou dvoudílné, tj. jedna část je prepozice, druhá část je postpozice, se nazývají cirkumpozice: č. cirkumpozice nemá.“ (Biskup 2017)

O obdobné pozici svědčí také zpracování *Slovníku spisovného jazyka českého* (SSJČ) a *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ), které o možnostech postponování adpozic nehovoří. V kontextech, v nichž k němu ve zvolených příkladech dochází, volí adverbiální analýzu, viz například způsob, jakým je v SSJČ zpracováno heslo „navzdory“ (Havránek et al. 1989, s. 286, tučné vyznačení heslového slova přidáno pro přehlednost):

„**navzdor, navzdory** přísl. a předl.

I. přísl. proti něčí vůli, někomu k nelibosti; úmyslně, schválně, naschvál: dělá muži všechno n.; n. začal mluvit hlasitě; a n. to neudělal; nepřátelům n.; překážkám n.

II. předl. s 3. p. vyjadřuje okolnost, že něco něčemu odporuje, je překvapující, neočekávané; přen. udělal to n. všemu napomínání; pracoval n. svému vysokému věku; n. své chudobě žil se svou rodinou spokojeně“

Podobně srovnajme uchopení typů „jít někomu vstříc“ a „jíst vstříc něčemu“ ve zpracování hesla „vstříc“ v SSČ (Filipec et al. 1998, s. 501):

„**vstříc** přísl. *směrem přímo k někomu, něčemu, naproti 2*: jít někomu v.; vyjít někomu v., přen. snažit se mu vyhovět; □ **v.** předl. s 3. p. *vyj. směrování, směrem k*: jít v. záhubě“

⁴ Syntaktická koncepce představená v MSC 2 přímo vychází z teoretického rámce funkčního generativního popisu, který je taktéž blíže představen ve třetí kapitole této práce. Předložky nejsou v tomto přístupu na úrovni významové stránky vět považovány za samostatné jednotky a v reprezentacích větné sémantiky tvoří s komplementy jeden celek. I to možná ovlivňuje skutečnost, že mluvnické jejich relativní pozici blíže nezkoumá a nepopisuje.

2.2 Širší kontext slovanských jazyků

Pohlédneme-li za hranice české lingvistiky, širší problematice užívání ambipozic⁵ ve slovanských jazycích (byť do výkladu češtinu přímo nezahrnuje⁶) se věnuje Reindl (2001; 2008), zejména v souvislosti s možným vlivem němčiny na gramatiku slovanských jazyků, které s ní byly v kontaktu. Reindl (2001, s. 88–91) předkládá stanovisko, že přítomnost ambipozic v současné podobě slovanských jazyků nelze převážně vysvětlit ani jako důsledek konzervace staršího stavu (inventář doložených staroslověnských postpozic čítá pouze *дрѣла* a *раду* s významem „kvůli“ – a jako takový se dle Reindla jeví jako podstatně omezenější, než by naznačovaly možnosti některých současných slovanských jazyků, pokud by mělo jít o relikty), ani jako projev širších tendencí gramatického systému (protože ten je ve slovanských jazycích dominantně prepoziční). Možné řešení situace tak autor vidí právě v syntaktických výpůjčkách z jazyka, v jehož gramatickém systému ambipozice či postpozice figurují.

V kontaktních situacích skutečně může docházet vedle přejímání konkrétních forem také k přejímání abstraktních gramatických struktur (které není nutně podmíněno současným převzetím materie). V jazycích mohou pod vlivem jejich pomyslných sousedů vznikat i zanikat gramatické subsystémy, stejně tak může kontakt akcelarovat a upevnit již probíhající nezávislou inovaci. Vliv na difúzi jazykových prvků mají různé faktory, od vlastností jazykových systémů a přejímaných forem či struktur po sociolingvistické aspekty, jako jsou postoje mluvčích či charakter samotného jazykového kontaktu (viz Aikhenvald a Dixon 2006, s. 15–45).

Reindl poukazuje na dlouhodobý kontakt některých slovanských jazyků s němčinou a také na paralely v gramatikalizačních stezkách současných slovanských ambipozic a některých ambipozic německých. Slovanské ambipozice jsou dle něho až na výjimky buď kalky německých výrazů (2001, s. 91, 95), nebo gramatikalizovanými prepozičními frázemi, prostřednictvím kterých jazyk imituje německý princip postponování. Korespondence, které nachází mezi slovanskými jazyky a němčinou, zachycuje Tabulka 1. Alternaci pozice pak

⁵ Respektive v autorově terminologii „alterpozic“ (viz Reindl 2001, s. 86).

⁶ Tento případ ilustruje, proč pokládám za podstatné o problematice českých ambipozic hovořit. Popsání tohoto jevu v jednotlivých jazycích totiž umožní širší vědecké komunitě hledat relevantní typologické paralely. Je například pozoruhodné, že podobné vlastnosti jako česká ambipozice *navzdory* mají dle všeho i významově blízké slovinské jednotky *navkljub* či *navzlic* (Reindl 2001, s. 85; Reindl 2008, s. 123).

vidí jako možný projev raného stadia gramatikalizace, což nás opět přivádí ke zmíněnému kritériu nepřemístitelnosti uvedenému v MČ 2.

němčina	srbochorvatština	slovinština	hornolužická srb.	význam
zum Possen, zuwider	nasuprot, uinat, unatoč, usprkos	navzlic, navkljub, nazoči, vkljub, zoper		„navzdory, proti, v rozporu s“
voran		naprej		„před, v čele“
gegenüber		nasproti	napřečo	„naproti“
halber, wegen, zuliebe	radi, dil	-delj	dla	„kvůli“

Tabulka 1: Tabulka německých ambipozic a jejich ambipozičních protějšků podle Reindla (2008, s. 124), adaptováno českými glosami. Všimněme si některých paralel také s českými výrazy – *navzdory*, *naproti*, srov. též *kvůli* (pojednáno níže). Jednotka *vkljub* je pozoruhodná z toho hlediska, že má původ v kalku německého *zu Liebe* (*k ljobu*), ale užívá se v opačném významu (Kopečný 1973, 88).

Je pravda, že situace kontaktu s němčinou by mohla vyhovovat podmínkám strukturálního přejímání, a to i v českém kontextu. Reindl správně podotýká, že v kontaktních situacích představovala němčina prestižní jazyk, převažovala ve velké řadě komunikačních domén a nezanedbatelná část mluvčích slovanských jazyků, které byly v kontaktu s němčinou, byla bilingvní (2001, s. 92). Navíc, ačkoliv ne všechny německé postpozice či ambipozice přímo korespondují se slovanskými,⁷ Reindl (ibid., s. 93) na několik takových případů upozorňuje (německá ambipozice *gegenüber* je významově blízká *naproti*, postpozice *zuwider* poté vyjadřuje význam „oproti něčemu“ či „v rozporu s něčím“ a jako taková není zcela vzdálená typu *navzdory*). O možném vlivu němčiny je proto pro účely budoucího výzkumu žádoucí uvažovat.

V kontextu východoslovanských jazyků se částečně ambipozicím věnují například Janda, Antonsen a Baal (2014). Primárním cílem jejich výzkumu je rozbor chování

⁷ I když ani to by nutně nevyklučovalo, že mohlo dojít k přejetí abstraktního gramatického vzorce či alespoň posílení vznikající inovace ve slovanských jazycích, viz výše.

ambipozic v severní sámštině, pro účely typologického srovnávání ale analyzují i ruštinu, konkrétně pak její ambipozici *paðu* („kvůli“), kterou Reindl (2008, s. 124) řadí mezi nepočtené původní, respektive starší slovanské ambipozice.

Autorky ověřují hypotézu, že jazyk s větším inventářem ambipozic (jako je severní sámština) bude samotnou pozici využívat komplexněji (to jest s větším rozptylem funkcí prepozičních a postpozičních užití) než jazyk, který má ambipozic jen malé množství. Na ruském materiálu, který slouží jako příklad jazyka s malým množstvím podobných jednotek, v tomto směru Janda, Antonsen a Baal (2014, s. 100) pozorují pouze jistou tendenci postpozičního *paðu* k souvýskytu s neživotnými komplementy.

Oproti tomu sámské ambipozice skutečně vykazují vyšší míru specializace (ibid., s. 97–98). Například jednotka *čáða* „skrz, napříč“ se dle předložených výsledků jako prepozice užívá primárně v časovém významu (*čáða áiggi*, „napříč časem“), jako postpozice pak primárně v pohybovém významu (*vuovdde čáða*, „skrz les“). Navíc lze pouze mezi postpozičními užitími nalézt také význam prostředkový – viz příklad (3) níže (převzato z Janda, Antonsen a Baal 2014, s. 97; český překlad vychází z anglického překladu poskytnutého autorkami).

(3) **Skuvlla čáða** oažžu kultuvrralaš vuodu viidásit oahpuide.

Skrze školu získává člověk kulturní základ pro další vzdělávání.

2.3 Shrnutí výsledků dosavadního výzkumu

2.3.1 Dílčí zmínky

Pozornost českým ambipozicím, jak dokládá rešerše mluvnických pramenů představená v podkapitole 2.1, začala být věnována až relativně nedávno.

Stručné pojednání o pozičních přesmycích adpozic lze nalézt v textu Uhlířové (2011, s. 802–803). Zejména zde autorka hovoří o adpozicích vzniklých gramatikalizací přechodníkových tvarů sloves, mezi něž patří například *počínaje*, *konče* nebo *nevyjímaje*. Mezi prepozičním a postpozičním užitím dle ní „není žádný významový, stylistický ani frekvenční rozdíl“ (ibid.), což další výzkumy (viz níže) nutně nepotvrzují. Podrobnější analýzu tohoto jevu či výklad o jiných typech ambipozic text nenabízí. Pro širší kontext uvažování o syntaktických vlastnostech adpozic jsou nicméně zajímavé autorčiny postřehy o rytmicky motivovaných přesunech mezi dvě části rozložených heterogenních deiktických prostředků, např. „u tadytěch lidí“ versus „tady u těch lidí“ (ibid.).

Na zvláštní syntaktické chování některých adpozic (konkrétně se jedná o slova *napospas*, *naproti*, *navzdory* a *vstříc*) upozorňuje také Petkevič (2013, s. 72), a to v článku, který se věnuje automatickému rozpoznávání dativu při morfologické desambiguaci textů. Tato observace zde má však charakter krátké poznámky a dále rozvedena není.

Třetí letmou zmínkou o postpozicích představuje následující pasáž *Kapitol z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*:

„V rámci těchto spojení se předložka pojí se jménem v určitém pádu a stojí zpravidla v prepozici (...), někdy rovněž v postpozici (např. sladění všech prvků, **motorem počínaje**, přes šasi, pneumatiky až po brzdy).“ (Kochová, Opavská et al. 2016, s. 134)

Další oddíly této práce již nabídnou shrnutí výsledků podrobnějších zpracování problematiky.

2.3.2 Aksana Schillova

Vlastnostem některých českých ambipozic se explicitně věnuje Aksana Schillova (2015). Tato práce představuje nejranější systematictější vhled do této problematiky, jehož existence je mi známa. Schillova se soustředí na korpusovou analýzu (vycházející z dat korpusu SYN2010) ambipozic *navzdory*, *napospas*, *vstříc* a *naproti* (které označuje jako „deadverbiální postpozice“), zejména pak na jejich kolokační vlastnosti. Schillova v textu nevyužívá kolokační míry, ale uvádí jednotky s nejvýraznějším zastoupením ve frekvenčních seznamech. Autorka zmiňuje i adpozice *blízko* a *blíže*, ale kvůli prostorovým omezením se jim dále nevěnuje.

Obecně se dle její analýzy jako nejčastější kolokáty ambipozic jeví zájmena. U jednotky *navzdory* Schillova identifikuje výraznou kolokabilitu s komplementem *všemu*, který se objevuje ve 25 z 81 analyzovaných případů postpozičního užití (ibid., s. 135). V případě jednotky *napospas* jsou nejvýraznějšími kolokáty řídicí slovesa jako *vydat*, *nechat* či *ponechat*, případně adjektiva od nich odvozená (s. 136). Jednotka *vstříc* tenduje v prepozičním i postpozičním užití k souvýskytu se slovesy pohybu (autorka zmiňuje lexémy *vyjít*, *vycházet*, *vykročit*, *kráčet*, *běžet*, *vyrazit*, *vydat se*, *letět*, *plavat* a *spěchat*). Schillova na tomto místě upozorňuje na existenci frazeologické jednotky *vyjít vstříc někomu/něčemu*, jejíž výskyty za příklady adpozičního užití *vstříc* nepovažuje a podotýká, že pro účely budoucího výzkumu je bude třeba manuálně odfiltrovat (s. 137).

Největší rozdíl mezi prepozičním a postpozičním užitím z hlediska kolokability nachází u jednotky *naproti*, která se dle jejích observací v prepozičním užití pojí nejčastěji

se slovesy označujícími změnu polohy či statické prostorové vztahy (např. *sedět, posadit se, bydlet*), zatímco v užitích postpozičních umožňuje pouze spojení se slovesy pohybu⁸ (z uvedených příkladů jsou to *jít, přijít, vyjít, běžet, jet, přijet, vyběhnout, vydat se*). Podobně jako u adpozice *vstříc* spatřuje i zde Schillova potřebu odfiltrovat frazeologické výskyty jednotky *jít/přijít naproti*:

„But some of the usages of the unit *naproti* regardless of its position to a noun / pronoun in fact are usages in which this unit is a component of the verbal phraseological unit *jít / přijít naproti*, which means ‘to welcome, to see smb. in’. (...) For this reason it is needed to filter the concordances of the unit *naproti* manually with regard to the semantics of particular clauses, in order to determine and analyse filtered sets of usages of the unit *naproti* firstly as a component of the above mentioned verbal phraseological unit, secondly as a preposition and thirdly as a postposition.“ (2015, s. 138–139)

Otázku jednotek tohoto typu dále rozvádí závěrečná podkapitola této části.

2.3.3 Lukáš Jiříčka

Přímo tématu ambipozic je věnována také již zmíněná bakalářská práce „*Tradici navzdory*“ – *možnost výskytu některých českých předložek na pozici následující komplementu* (Jiříčka 2021). Kromě argumentů pro uznání legitimacy ambipoziční analýzy je její náplní snaha o tvorbu výčtu českých ambipozic, korpusová sonda kolokací podobná výzkumu, který předkládá Schillova (avšak prováděná na jiné sadě dat a s využitím kolokačních měř) a podrobnější statistická analýza kontextů výskytu ambipozice *navzdory*. Práce využívá primárně korpus SYN2020.

Na základě manuálního protřídění všech adpozic, které jsou jako takové značeny v korpusech řady SYN, byl sestaven seznam jednotek, které vykazují ambipoziční vlastnosti. Jsou jimi *navzdory, napospas, naproti, vstříc, (ne)vyjímaje, nepočítaje, počínaje, začínaje, konče, blízko, blíže, nejbliže, nemluvě o, nehledě na* (Jiříčka 2021, s. 45). Tyto výsledky jsou v souladu se souhrnem uvedených zmínek ve starší literatuře.

Za využití metody risk ratio, tedy srovnávání pravděpodobností výskytu jevu v kontrastovaných kontextech, byly odhaleny některé tendence vázané na textové žánry. Mimo jiné se například zdá, že postponování ambipozice *navzdory* je obecně častější v publicistických textech, a naopak méně časté v oborové literatuře (do větší míry, než jaká

⁸ Pro srovnání se situací v jiných slovanských jazycích viz Herrityho příklad slovinské fráze „Sedim tēbi/ti nasprōti.“ (2000, s. 281)

by byla očekávatelná při standardní pětiprocentní hladině významnosti, pokud by šlo pouze o dílo náhody)⁹.

Pro účely budoucího výzkumu je zajímavé také zjištění, že nepřekladové texty (tedy původní česky psané komunikáty) obecně vykazují vyšší míru postponování této ambipozice. Tato skutečnost by mohla být zajímavým příspěvkem do diskuse o specifických rysech tzv. překladové češtiny¹⁰. Pro výzkumy tohoto typu jsou vhodné korpusy označované jako paralelní a srovnatelné¹¹, na podrobnější zkoumání interferenčních vlivů jednotlivých jazyků by ovšem bylo třeba získat větší množství překladových dat, protože složení korpusu SYN2020 umožňuje s přiměřenou statistickou jistotou formulovat pouze generalizace o překladech z angličtiny (viz Jiříčka 2021, s. 69).

Pokud bychom přitom přistoupili na Reindlovu hypotézu o vlivu němčiny na vývoj slovanských ambipozic, představovaly by právě překlady z němčiny velmi zajímavý materiál pro další zkoumání.

2.3.4 Jakub Sláma a Barbora Štěpánková

Doposud nejsystematičtější a nejpodrobnější zpracování problematiky nabízí výzkum Slámy a Štěpánkové (2023), kteří analyzovali výskyty českých ambipozic *navzdory*, *nevyjímaje*, *nemluvě o*, *počínaje* či *konče* a odhalili určité tendence, jež se pojí s jejich postponovaným užitím.

Seznam ambipozic, které uvádějí, je ze všech zde citovaných prací nejširší (oproti výše uvedeným pracím ještě hovoří o jednotkách *nablízku*, *soudě podle* a *natruc*, vzhledem ke statistickému zaměření výzkumu ale řadu z nich ze svých analýz vynechávají kvůli nedostatku dat (ibid., s. 99) či z již výše zmíněného důvodu silné vázanosti na konkrétní verbální jednotky, viz následující citace:

⁹ Tyto výsledky potvrzuje i analýza Slámy a Štěpánkové (2023, s. 109), o níž je řeč níže.

¹⁰ Dosavadní kvantitativní výzkumy skutečně ukazují na to, že mezi překladovou a nepřekladovou češtinou existují určité rozdíly, míra odlišnosti obou variet, je-li je tak možné označovat, je nicméně sporná a obtížně kvantifikovatelná, viz Chlumská (2017) či úžeji zaměřený text Špínové (2017).

¹¹ Paralelním korpusem se míní vícejazyčný korpus obsahující překladové texty i jejich předlohy (v kontextu české korpusové lingvistiky jde například o korpus InterCorp), zatímco srovnatelný korpus označuje kompilát subkorpusů sestavených na základě stejných výběrových kritérií, například jednojazyčný korpus překladových a původních textů, které spolu přímo nesouvisejí, ale mohou být na základě svého původu srovnávány. Podrobněji o těchto termínech hovoří Chlumská (2017, s. 32–33), která je autorkou srovnatelného korpusu JEROME.

„Výrazy typu *naproti*, *vstříc*, *napospas* a *nablízku* nebo *blízko* se také mohou vyskytovat v prepozici i v postpozici (...) Tyto výrazy lze chápat jako součást idiomatických ‚frázových sloves‘ typu *vyjít vstříc*, *(po/za)nechat napospas* či *vydat napospas* apod. Například výraz *napospas* by tak bylo možné chápat buď jako ambipozici, nebo (v souladu např. se SSČ) jako příslovce (s valencií); nabízí se také možnost chápat např. doplnění *smrti* v příkladu (18) jako doplnění celého výrazu *(po/za)nechat napospas*. Vzhledem k této možnosti se zde výrazy typu *napospas* nezabýváme a otázku, zda je např. *smrti* v příkladu (18) komplement ambipozice, valenční doplnění příslovce, nebo valenční doplnění idiomatického ‚frázového slovesa‘ jako celku, necháváme otevřenou.“ (ibid., s. 98)

Příspěvek Slámy a Štěpánkové staví na kvantitativní statistické analýze ručně anotovaných dat z korpusu SYN2015. Autoři zde sledují různé jevy, které provázejí prepoziční a postpoziční užití uvedených jednotek, a prostřednictvím statistické metody „random forests“¹² stanovují hierarchii jejich vlivu.

Z výzkumu především vyplývá, že umístění nejvyšší měrou ovlivňuje samotná ambipozice jako taková, tedy že vlastnosti jednotlivých ambipozic se v tomto ohledu liší. Například ambipozice *nevyjímaje* vykazuje velmi silné sklony k postpozičnímu užití, čímž ze souboru zkoumaných slov výrazně vyčnívá (Sláma a Štěpánková 2023, s. 102)¹³. Nad rámec toho se nicméně ukazuje, že sklony mluvčích k postponování se snižují s délkou a syntaktickou komplexností komplementu. Možné vysvětlení pro tuto skutečnost vidí autoři v hypotéze, že produkce a interpretace konstruktů s postponovanou adpozicí je při použití delších komplementů příliš kognitivně náročná, a tedy obecně dispreferovaná (Sláma a Štěpánková 2023, s. 114–115).

Jako relevantní faktor se také jeví umístění ambipozice ve větě. Ambipozice, které se vyskytují spíše ke konci věty, bývají častěji užity postpozičně. Nezřídka k tomu dochází v různých vytykácích konstrukcích či doplněních – pro ilustraci uveďme jeden z příkladů,

¹² Tato metoda spočívá v opakovaném tvoření klasifikačních stromů na náhodně přeskupovaných datech za účelem lepší aproximace skutečného stavu. Klasifikační stromy zachycují vzájemnou interakci proměnných a jejich relativní váhu, v tomto případě vliv na to, na které z pozic je adpozice užita. Proměnné, které výsledky ovlivňují, způsobují větvení grafické reprezentace stromu, přičemž ty, které je ovlivňují do větší míry a determinují, zda budou relevantní proměnné jiné, jsou v hierarchii větvení postaveny výše (viz Sláma a Štěpánková 2023, s. 110–112).

¹³ Ke stejnému závěru pro ambipozici *nevyjímaje* dochází i výše citovaná bakalářská práce (viz Jiříčka 2021; s. 52).

který používají i sami autoři, původně z korpusu SYN2015 (ibid., s. 108, tučné značení dle Slámy a Štěpánkové):

(4) Vláda se nevzdává reforem, stávce **navzdory**.

Sláma a Štěpánková poznamenávají, že by tento jev mohl souviset s informační strukturou výpovědi a přirozeným umístěním intonačního centra na konec věty, které může dopomáhat vyjádření kontrastu (ibid., s. 107). Tuto hypotézu s nimi sdílím a je zásadní také pro analýzu, kterou předkládám v této práci, problematikou informační struktury se proto blíže zabývám ve třetí kapitole, která je věnována teoretickým východiskům tohoto textu.

Vzhledem k tomu, nakolik ve výsledcích analýzy Slámy a Štěpánkové dominovaly faktory délky a syntaktické komplexity komplementu, provedli autoři ještě jeden navazující výzkum (Sláma a Štěpánková v tisku), ve kterém se soustředí výlučně na vazby s komplementy jednoslovnými. Tato doplňková analýza přináší vedle potvrzení vlivu již zkoumaných faktorů (jako je pozice ve větě) také několik nových pozorování hodných pozornosti. Zejména je to odhalení vyšší tendence k postponování v případech, kdy je komplement v životném maskulinu (roli zde patrně hraje skutečně životnost jako gramatická kategorie, protože podobný efekt autoři u sémanticky „živých“ komplementů jiných jmenných rodů nepozorují) či v plurálu. Jde tak o tendenci přesně opačnou, než jakou pozorují Janda et al. ve výzkumu citovaném výše v podkapitole 2.2, na což upozorňují i Sláma a Štěpánková. Volba mezi substantivním a pronominálním komplementem patrně na pozici statisticky významný vliv nemá, z hlediska distribuce pronominálních komplementů nicméně ambipozice v postpozici vykazují větší afinitu k osobním zájmenům (oproti prepozicičním užitím, pro něž jsou dle Slámy a Štěpánkové typičtější zájmena *ten* či *všechn*).

Otázka užívání zájmen v komplementu a jejich interakce se slovosledem je obecně zajímavá z hlediska aktuálního členění, protože se u nich jako u deiktických slov dá předpokládat vyšší míra „kontextové zapojenosti“ (viz podkapitola 3.1 níže). Sláma a Štěpánková ostatně v citovaném výzkumu toto uvádějí jako jednu z motivací zkoumání slovosledné příslušnosti komplementu.

2.3.5 Celkové shrnutí

Množiny slov, jimž se dílčí výzkumy věnovaly, se z větší části překrývají (viz Tabulka 1 níže).

	navzdor(y)	napospas	naproti	vstříc	(ne)vyjímaje	(ne)počítaje (v)	počínaje (od)	začínaje	konče	bližko/(nej)blíže	nemluvě o	nehledě na/k	nablízku	natruc	soudě podle
Schillova (2015)	A	A	A	A	Z	–	Z	–	Z	Z	–	–	–	–	–
Jiríčka (2021)	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	–	–	–
Sláma a Štěpánková (2023)	A	V _{id}	V _{id}	V _{id}	A	V _{fr}	A	A	A	V _{id}	A	V _{fr}	V _{id}	V _{fr}	V _{fr}

Tabulka 2: Přehled dosavadních analýz českých ambipozic. Značka „A“ znamená, že daná ambipozice byla v rámci práce analyzována. Značka „Z“ označuje ambipozici, která byla zmíněna. Značky „V“ s indexem označují ambipozice vyřazené z daného výzkumu, buď kvůli nízké frekvenci v datech (fr), nebo kvůli nejasné identitě jednotky (id).

Všechny tři analýzy se pak shodují v tom, že prepoziční užití analyzovaných českých ambipozic je zpravidla (byť ne ve všech případech) frekventovanější než jejich užití v postpozici.

Za zmínku stojí fakt, že všechny identifikované ambipozice ve výše uvedených výzkumech spadají do podmnožiny adpozic, kterou gramatiky označují jako adpozice sekundární (nevlastní). Jedná se totiž zpravidla o ustrnulé přechodníkové tvary (*počínaje*, *konče*, *nevyjímaje* apod.) nebo o deadverbiální adpozice, které mají navíc obvykle svůj původ v předložkových frázích (*navzdory*, *naproti*, *napospas*¹⁴, *vstříc*).

Tento diachronní aspekt by tak za předpokladu zajištění dostatku dat bylo v každém případě zajímavé zkoumat v navazujících výzkumech, které by mohly odhalit průběžné změny v chování českých ambipozic. Není vyloučeno, že právě jejich adverbiální či verbální původ se může odrážet v jejich synchronním slovosledně volnějším užívání (jak ostatně naznačuje Reindl, viz výše) a postupné splývání se systémem vázanějších prepozic by tak mohlo být projevem probíhající gramatikalizace.

¹⁴ K etymologii méně průhledného výrazu *napospas* poznamenává Rejzek následující: patrně (s interpretačním posunem, možná pod vlivem *spasit*) vychází z Kollárova užití spojení *na pospasy* (původně z italského *postpaso*, „zákusek“) (Rejzek 2001, s. 420).

Pozoruhodná je v tomto ohledu diplomová práce Jana Čermáka věnovaná gramatikalizaci výrazu *kvůli*. Čermák zde totiž hovoří o jisté slovosledné volnosti, kterou původní fráze *k vůli* vykazovala v ranějších fázích gramatikalizačního procesu a která je v datech dodnes pozorovatelná, ač v tomto případě k postponování dochází již jen velmi zřídka a patrně pouze v idiolektech některých mluvčích (2023, s. 29–30, 73). Z ilustrativních příkladů, které uvádí, vyberme třeba následující výskyt, původně z korpusu SYN verze 4:

- (5) A něco navíc Spirit 687 lze snadno a rychle spárovat s mobilním telefonem prostřednictvím Bluetooth a vytvořit tak handsfree tandem, **dopravním předpisům a vlastní bezpečnosti k vůli**.

Sám Čermák (ibid., s. 84–86) pak upozorňuje na možný vliv němčiny na gramatikalizaci této adpozice (s odkazem na německé výrazy *wegen*, *zuliebe* a cirkumpoziční *um ... willen*), což dává kredibilitu Reindlově hypotéze o paralelách ve vývoji německého a českého ambipozičního systému (viz podkapitola 2.2 této práce).

Na závěr této kapitoly je třeba konstatovat, že i přes tyto pokroky není téma českých ambipozic zdaleka vyčerpáno. Stále je například namístě ptát se, proč se mluvčí vůbec v první řadě k postpozičnímu užití uchylují, tím spíše přistoupíme-li na tezi, že jde o kognitivně méně ekonomický způsob vyjadřování. Některé možnosti, například přetrvávající syntaktické chování jednotek, u nichž probíhá gramatikalizace, již byly nastíněny výše. V nadcházejících kapitolách se pokusím prozkoumat i další možnosti, které se v této souvislosti nabízejí, a představit hypotézy opřené o kvalitativní analýzu autentických korpusových dat.

Další problém ve výzkumu českých ambipozic představuje nejasný status některých jednotek s ohledem na jejich tendence k výskytu v ustálených frázích. Citace z výše uvedených prací dokládají, že se dosavadní výzkum analýze těchto „frazologických“ celků (typu *jít naproti* či *vyjít vstříc*) zatím spíše vyhýbal.

Je ovšem otázkou, do jaké míry je tyto kontexty nutné striktně oddělovat jako typově zcela odlišné. Ve statistickém výzkumu má podobná striktnější filtrace jistě smysl jako prostředek čištění dat a zamezení zkreslení generalizací, protože existence podobných „frázových sloves“ s potenciálně odlišnými syntaktickými vlastnostmi může pozitivně působit na možnosti postponování. Postoj citovaných autorů je tak v tomto směru jistě pochopitelný a je v zájmu kvality výsledků provedených statistických analýz. V rané fázi výzkumu problematiky je jistě smysluplné zaměřit se primárně na více prototypické

(respektive méně kontroverzní) jednotky. Máme-li však k dispozici prostředky kvalitativní analýzy, byla by škoda nepokoušet se hledat paralely i v těchto místech.

Ačkoliv je zde patrná jistá nekompozicionálnost či přenesenost významu a silná kolokabilita jednotek, i tyto konstrukty mají určitou analyzovatelnou vnitřní strukturu, k níž lze hledat paralely u jiných gramatických celků. Zavrhneme-li v analýze vazby frazeologických jednotek typu *vyjít vstříc* na kombinace, které s nimi sdílejí strukturní rysy, připravíme se o možné relevantní generalizace o jazykovém systému. Frazeologická interpretace těchto celků není zdaleka vždy nutná – viz analytická část této práce či následující příklad z *Akademické mluvnice spisovné češtiny* (Štícha et al. 2013, s. 521), který ilustruje nemetaforické užití spojení *vyjít vstříc*: „Když vylezl ze svého místa za volantem, vyšel vstříc detektivnímu inspektorovi Bonapartovi.“

I přes silné tendence k souvýskytu určitých jednotek nejsou podobné struktury neproduktivní. Například ambipozice *naproti* má v postpozici i jiné časté kolokáty než *jít* – analýza jejich výskytů v korpusu SYN2020 ukazuje také na četné souvýskyty s pohybovými verby *přiběhnout*, *spěchat*, *vyběhnout*, *rozběhnout*, *běžet* a *vyjít* (Jirička 2021, s. 60)¹⁵. Podobně, ač je ambipozice *vstříc* velmi silně vázána na slovesa jako *vyjít*, *vycházet* či *jít*, i zde dochází k obměnám prostřednictvím alternativních sloves pohybu, které výpovědi specifikují a sémanticky doplňují – *řítit (se)*, *vykročit*, *letět*, *vyrazit*, *kráčet* (ibid., s. 61, viz také Schillova výše). Zdá se tedy, že podobné konstrukce jsou z hlediska lexikálních omezení o něco volnější, než by naznačovalo jejich plošné vnímání jako ustálených „frázových sloves“, a jako takové má smysl je blíže zkoumat.

Navíc i v užitích, u nichž je možné pozorovat metaforický posun a nižší míru lexikální flexibility, má sled jednotlivých prvků vliv na interpretaci výpovědi. Srovnajme větu z korpusu SYN2020, níže jako příklad (6a), s její variantou (6b), kterou můžeme utvořit slovoslednou reorganizací¹⁶:

- (6) a. Ve svitavské porodnici vycházejí maminkám vstříc.
- b. Ve svitavské porodnici vycházejí vstříc maminkám.

¹⁵ Podobné závěry ostatně přináší i Schillova, viz výše.

¹⁶ Původní citace viz Jirička (2021, s. 51).

Komplement *maminkám* působí v příkladu (6b) jako kontrastující prvek, nabízí se větu interpretovat tak, že zmíněná porodnice vychází vstříc maminkám, a nikoliv jiné zainteresované straně (dále se k tomuto jevu vyjadřuje podkapitola 3.1).

Dále, i pokud ambipozice – případně adverbia – v těchto případech splynuly se slovesy do obtížně oddělitelných celků, výsledná jednotka se zdá být ve svých valenčních vlastnostech v souladu s adpozičními pádovými požadavky (samotná slovesa *jít* či *vycházet* bez doplnění *vstříc* a *naproti* dativ nevyžadují, přičemž přítomnost dativu připomíná způsob, jakým se tyto jednotky používají jako adpozice). Tyto povrchové podobnosti znesnadňují snahy struktury tohoto typu jasně rozlišovat.

Okrajem podotkněme, že zřídka lze nalézt i úplné výjimky, v nichž se například ambipozice *vstříc* objevuje bez slovesa vyjadřujícího pohyb a je tak jiným, více prototypickým ambipozicím, jako je *navzdory*, blíže (příklad z korpusu SYN2020, citováno dle Jiříčky 2021, s. 61):

(7) Díval jsem se na jeho tvář zakloněnou slunci vstříc.

Také Kopečný (1973, s. 255–256) považuje výrazy etymologicky spřízněné s *vstříc* za „nanejvýš na přechodu k platnosti předložkové“ a samotné prepoziční užívání *vstříc* vnímá jako vzácnou alternativu „normálního“ užití adverbiálního. Jeho hlavním argumentem je v tomto případě skutečnost, že na rozdíl od některých jiných (i sekundárních, srov. s *naproti*) předložek *vstříc* u zájmen v dativu zpravidla nezpůsobuje změnu počáteční hlásky na /ň/ (typ „naproti němu“). I při konfrontaci se současnými jazykovými daty je třeba konstatovat, že v korpusu SYN2020 skutečně dotaz `[word="(?)vstříc"]``[word="n.*" & pos="P"]`¹⁷ nenachází žádné relevantní výskyty. Na druhou stranu například právě v případě SYN2020 zřejmě nejde o faktor, který by autoři značkovacích pravidel považovali za mandatorní, neboť tagovací mechanismus jako předložkové vyhodnocuje i užití typu *vstříc jim zírá*. Výstupy automatizovaného nástroje jistě nelze vnímat jako explicitní stanovisko

¹⁷ Dotaz byl zformulován v dotazovacím jazyce CQL (Corpus Query Language), který využívá rozhraní ČNK KonText. Každý pár hranatých závorek odpovídá jedné pozici v korpusu, uvnitř závorek jsou poté specifikována omezení prostřednictvím atributů a jejich hodnot (například upřesnění konkrétního hledaného slovního tvaru či, v případě druhé pozice zde použitého dotazu, slovního druhu). Sekvence „(?)“ signalizuje, že má být pozice hledána bez přihlížení k velikosti písmen, sekvence „.*“ označuje libovolný počet znaků. Dotaz tedy hledá všechny kontexty, v nichž je slovo *vstříc* následováno zájmenem, jehož grafická podoba začíná písmenem *n*. Podrobnější pojednání o CQL a jeho možnostech nabízí například Cvrček et al. (2023).

autorů korpusu, dá se však předpokládat, že pokud by jimi bylo toto hledisko pro účely desambiguace považováno za natolik stěžejní, byly by kontexty, v nichž *vstříc* předchází zájmenům na /j/, explicitně definovány jako adverbialní.

I pokud bychom ale na podobně motivovanou argumentaci přistoupili, nepomáhá nám to příliš pochopit, jak mluvčí vnímají kontexty, v nichž po *vstříc* následuje substantivum, u něhož žádné podobné explicitně značené rozdíly nenacházíme a prostor pro reanalýzu je tak o to větší.

To, že se určitá jednotka nachází na pomezí různých kategorií, nicméně nevnímám jako nutný problém či překážku, ale jako zcela normální projev přirozeného jazyka a graduálního procesu gramatikalizace. Není důvod předpokládat, že jednotka musí plně vyhovovat podmínkám jedné či oné kategorie. Rozpor mezi adverbialní a adjektivní analýzou považuji do značné míry za falešnou dichotomii.

Jak se pokusím ukázat v následujících kapitolách, možné řešení těchto zdánlivě problémových aspektů nabízí analytický rámec konstrukční gramatiky. Kognitivně orientované přístupy, jako je právě konstrukční gramatika, vycházejí ze zjištění, že kategorizační postupy mluvčích nepracují s binárními opozicemi, ale s organizací jednotek na základě reprezentativních prototypů – viz stěžejní výzkum Eleanor Rosch (1977). Jednotky se poté neklasifikují binárně, ale více či méně se přiklání k různým kategoriím na základě blízkosti k prototypickým zástupcům. Taková konceptualizace inherentně počítá s tím, že kategorie jsou dle situace přístupné a přechody mezi nimi nejsou nutně ostré, respektive že se jednotky mohou pohybovat i na těchto vágních hranicích. Explicitně se problematice vztahu kategorizace, jazyka a kognice věnuje zejména monografie *Women, Fire and Dangerous Things* (Lakoff 1990).

3 Teoretická východiska práce

V této kapitole jsou představeny některé koncepty a přístupy, které přímo ovlivnily myšlenky a analýzy prezentované v dalších částech práce. Zejména je pozornost věnována teoriím o principech českého slovosledu (se zvláštním zřetelem ke konceptu aktuálního členění větného) a konstrukční gramatice, teoretickému rámci, jehož metody byly využity při analýze jazykových dat.

3.1 Teoretické zpracování problematiky českého slovosledu a aktuálního členění větného

Významné a dodnes vlivné pojednání o zákonitostech českého slovosledu nabízí v první polovině 20. století Vilém Mathesius (viz např. Mathesius 1947, s. 107–132)¹⁸, zejména hovoříme-li o otázkách interakce slovosledu a zapojení předávaných informací do komunikačního kontextu. Mathesius ve svém výkladu postuluje hierarchii „slovosledných činitelů“ (ibid.), tedy faktorů ovlivňujících relativní pořadí slov. Příkladem činitelů, které v jeho hierarchii zastupují nižší pozici a působí tak jako vedlejší faktory určující český slovosled, jsou zejména aspekty gramatické a rytmické. Zde například Mathesius poukazuje na rozdíly mezi českým relativně volným pořádkem slov a podstatně méně flexibilním slovosledem anglickým. Zatímco česká flexe umožňuje značit syntaktické funkce systémem pádů, je větněčlenská platnost jednotek v anglické větě úzce svázána s jejich pozicí a gramatický princip se zde uplatňuje v mnohem větší míře (Mathesius 1947, s. 129–130).

Nejvyšší místo v této hierarchii slovosledných činitelů češtiny nicméně zaujímá jev, k němuž Mathesius odkazuje jako k „aktuálnímu členění větnému“¹⁹ (dále v textu užívám zavedenou zkratku AČV). Míni tím rozdělení věty na:

- 1) část hovořící o něčem známém, respektive něčem, z čeho mluvčí vychází (tu označuje jako „východiště“);
- 2) část, která o východišti něco vypovídá (v Mathesiově terminologii jde o „jádro“ výpovědi). (1947, s. 90)

¹⁸ Mathesiusův výklad není prvním pojednáním tohoto typu, autor odkazuje na slovosledné teorie Zubatého, Ertla a Trávníčka (ibid.), podává však velmi důsledný a propracovaný popis, na němž později přímo staví teorie další (viz níže).

¹⁹ V kontrastu s „formálním“ (Mathesius 1947, s. 90), respektive funkčním členěním, jímž se věta dělí na gramatický subjekt a predikát.

Mathesius těmito úvahami navazuje na starší teze Henriho Weila a některých německých badatelů, mezi něž patřili například Georg von der Gabelentz nebo Hermann Paul (Mathesius 1947, s. 90; Sgall 2006, s. 228); v českém kontextu podobné otázky před Mathesiem otevírali do jisté míry například Anton Marty (Adam a Headlandová Kalischová 2012, s. 28) či Josef Zubatý (Mathesius 1947, s. 107). Dřívější způsoby zpracování tématu nicméně kritizuje kvůli – z jeho pohledu – nevhodně zvoleným termínům pro označení konceptů jádra a východiště. Starší literatura používá pojmy „psychologický subjekt“ a „psychologický predikát“²⁰, které dle Mathesia zamlžují povahu popisovaného jevu a vybízejí k utváření paralel s nesouvisejícími koncepty z oblasti gramatiky (1947, s. 91).

Mathesius si všímá určitých zákonitostí v tom, jak aktuální členění interaguje s uspořádáním informací ve větě. Za „objektivní“ (bezpříznakové) řazení slov považuje takový slovosled, při němž věta chronologicky postupuje od východiště k jádru, zjednodušeně „od známého k neznámému“ (1947, s. 97). Pokud mluvčí v důsledku zaujetí jádrem tento sled zamění, jde poté o pořadí subjektivní, které může naznačovat emotivní zabarvení či důraz, viz Mathesiovy příklady (ibid.):

(8) Dala jsem za ni dvacet korun. (objektivní řazení)

(9) Dvacet korun jsem za ni dala. (subjektivní řazení)

Mathesiovy texty tedy otázku uspořádání věty z hlediska její informační struktury neprezentují jako zcela novou, díky systematickému uchopení ji ovšem přenášejí v českém vědeckém diskurzu do popředí slovosledných úvah a slouží jako výchozí bod úvah dalších.

Vedle pojmů „východiště“ a „jádro“ je možné v gramatických popisech narazit zejména na termíny „téma“ a „réma“ (srov. například Štícha et al. 2013, s. 581, též Firbasovy práce zmíněné níže).

Otázku AČV v českém prostředí dále rozvíjejí a zpracovávají Jan Firbas a jeho přímí pokračovatelé, například Svoboda (2005). Jejich koncepce je mezinárodně známá pod anglickým pojmem functional sentence perspective (FSP), česky případně jako funkční perspektiva větná (FPV)²¹. Klíčovými koncepty jsou zde „kontextová zapojenost“

²⁰ Tyto termíny zavedl patrně G. von der Gabelentz (Adam a Headlandová Kalischová 2012, s. 28).

²¹ Motivací pro tuto změnu není pociťovaná nevhodnost Mathesiova pojmu, ale jeho obtížná přeložitelnost do angličtiny. Pojem FSP vychází z Mathesiova německého termínu „Satzperspektive“ (Firbas 1982, s. 282).

a „výpovědní dynamičnost“ prvků ve větě. Kontextovou zapojeností se míní míra, do níž je složka obsažena či vyvoditelná z komunikačního kontextu (nejen předcházejících vět, ale také z komunikační situace). Kontextově nezapojené složky jsou tedy takové, které v komunikační situaci dosud nebyly vyjádřeny ani z ní přímo nevyplývají, případně takové, které nebyly delší dobu tematizovány a přestaly být vyvoditelnými, viz následující citace:

„Za kontextově nezapojenou považujeme i složku, která už sice do toku sdělení vstoupila, kratší nebo delší dobu v něm setrvala, ale vystoupila z něho a znovu se po jisté době do něho za nových a změněných kontextových podmínek vrací; srov. Prokop se vrhl ke dveřím a otevřel; na prahu stála dívka se závojem ... — Prokop dashed to the door and opened it. In the passage was standing the girl with the veil, ... (cit. z V. kap. č. orig. a angl. překl. Čapkova „Krackatitu“; o dívce je poprvé řeč v kap. IV.)“ (Firbas 1982, s. 283)

Tyto složky mají největší podíl na rozvíjení sdělení, což je kvantifikováno jako jejich relativně vyšší výpovědní dynamičnost, tedy vyšší míra přispívání ke konverzaci. Zapojené, méně dynamické složky jsou vhodné zejména pro utváření tématu, na jehož základě je možné budovat sdělení další (Firbas 1982, s. 283–284). Firbasova tradice tak pracuje s určitou skalární koncepcí, „stupnicí výpovědní dynamičnosti“ prvků věty, na jejichž jednotlivých koncích se objevuje vlastní téma²² – jakožto výpovědně nejméně dynamický prvek – a vlastní réma – jakožto prvek výpovědně nejdynamičtější (Sgall 2006, s. 228–229).

V zahraničním kontextu rozvíjí tyto myšlenky Chafe (1994), který otázku toku informací („information flow“) v komunikaci rozebírá s důrazem na kognitivní aspekt užívání jazyka. Podle jeho koncepce (ibid., s. 53–56, 71–81) mohou být informace v mysli adresáta „aktivované“ (poté je mluvčí může prezentovat jako dané, známé), nebo „semi-aktivované“ až „neaktivované“ (což z nich činí informace, které lze prezentovat jako „dostupné“ nebo „nové“). Tento aspekt do jisté míry koresponduje s Firbasovým kritériem vyvoditelnosti, ale je více orientován na modelování procesů v myslích uživatelů jazyka.

Další uchopení AČV v českém prostředí představuje pojetí, které vzniklo jako součást širšího teoretického rámce funkčního generativního popisu (FGP) vybudovaného pracemi Petra Sgalla a jeho žáků a spolupracovníků. Základní myšlenky FGP byly formulovány v reakci na Chomského transformační generativní gramatiku, zejména s ohledem na roli sémantiky v jazykovém popisu a na vnímané přednosti závislostní syntaxe

²² Je-li přítomno. Již Mathesius upozorňuje na to, že některé věty obsahují pouze jádro, např. v důsledku nevyjádření podmětu (1947, s. 96). Podobná je situace také u úvodních vět textů (Panevová et al. 2014, s. 206).

oproti složkové (Sova 2007, s. 10–11, ke kritice zaměření a metodologického aparátu transformační gramatiky viz Sgall 1967, s. 32–38, nebo 2001, s. 241–244), oba přístupy se ale vlivem politické situace, která neumožňovala plnohodnotný dialog s americkou lingvistickou komunitou, v průběhu dalšího vývoje spíše vzdálily.²³

V návaznosti na funkčně orientovanou tradici pražského strukturalismu, k jejímuž odkazu se Sgall ve svých pracích otevřeně a programově hlásí (viz např. 1967, s. 40), pracuje FGP s konceptem soustavy jazykových rovin, jejichž prvky mezi sebou navzájem vstupují do vztahů reprezentujícího a reprezentovaného, respektive formy a funkce (ibid., 39–77).

Podle Sgallovy konceptualizace probíhá na rovině smyslu věty (kterou po vzoru Haskella B. Curryho označuje jako rovinu „tektogramatickou“²⁴) generativní proces. Generovaný materiál je poté postupně převáděn na roviny další (Sgall 1967, s. 70–71). Během tohoto procesu již nedochází k přidávání nové informace, oproti interpretačně striktně jednoznačné („desambiguované“) rovině významové stavby může na nižších rovinách docházet k homonymnímu vyjádřování odlišných interpretací (Panevová et al. 2014, s. 30–31).

V současné podobě teoretického rámce FGP představuje AČV „integrální součást“ tohoto přístupu²⁵ (Panevová et al. 2020, s. 57). V anglické verzi terminologie FGP je označováno jako „topic-focus articulation“ (TFA) podle pojmů „topic“ (česky „základ“, konceptuálně odpovídá pojmům východiště či téma) a „focus“ (česky „ohnisko“, v jiných koncepcích jádro či réma). TFA je zde chápáno jako princip, který působí již na samotné tektogramatické rovině, protože přímo ovlivňuje významovou interpretaci věty (Panevová et al. 2014, s. 190). FGP jej tedy nevnímá jako prostý linearizační mechanismus působící na

²³ Viz např. Sgallova odpověď na otázku, která fáze vývoje generativní gramatiky jej nejvíce ovlivnila: „Musím říct, že to byla ta první fáze, když jsme se s těmi základními pracemi Chomského seznamovali, když šlo o zásady explicitního popisu. Pak už tam docházelo k rychlým změnám, které jsme tady nemohli vždycky sledovat, a bylo málo prostoru pro diskusi.“ (původně Chromý a Lehečková 2009, citováno dle Sgall 2014, s. 96). Citovaná publikace *Zažil jsem toho dost* (Sgall 2014) obecně nabízí vhled do vlivu politické situace na Sgallovu vědeckou činnost a vývoj FGP jako takového.

²⁴ Viz Sgall (1967, s. 42) a Curry (1961, s. 65–66).

²⁵ Otázku aktuálního členění a jeho pozice v systému nicméně Sgall otevírá již při formulaci základních principů FGP. V této rané fázi zatím ještě definitivně nevymezuje, jaká je jeho pozice v systému FGP, podává však argumentaci proti jeho vnímání jako samostatné jazykové roviny, protože vztah mezi ním a mezi významovou stavbou věty nevnímá jako vztah reprezentace (1967, s. 64).

povrchové struktury, ale jako neoddělitelnou složku větné sémantiky, která je se samotným smyslem výpovědi velmi úzce spjata.

S ohledem na tuto skutečnost práce v tradici FGP zdůrazňují, že znázornění hranice mezi základem a ohniskem může být povrchově realizováno různými formálními prostředky. V českém kontextu toto FGP vnímá jako primární úkol slovosledu²⁶, což je v souladu s Mathesiovým tvrzením, že v češtině AČV představuje hierarchicky nejvýše položený slovosledný činitel. Dalším významným prostředkem, který využívá i čeština, ale který dominuje především v jazycích s více fixním slovosledem²⁷, je poté umístění intonačního centra, tedy intonační zdůraznění výpovědně dynamičtějšího prvku. Prototypicky (při objektivním způsobu vyjadřování) je intonační centrum umístěno na konec české věty, což koresponduje i s běžným způsobem řazení kontextově zapojených a nezapojených složek (Panevová et al. 2014, s. 192–193). K vyjádření AČV nicméně mohou jazyky využívat i „speciální morfémy nebo syntaktické konstrukce“²⁸ (ibid.).

Protějškem těchto myšlenek v teoretickém rámci Firbasově jsou „faktory“, které vzájemně interagují při utváření funkční perspektivy věty s ohledem na záměr autora výpovědi – ve zkratce jde o linearitu (slovosled, řazení prvků), sémantiku (FSP pracuje se škálami výpovědní dynamičnosti prvků dle jejich sémantických funkcí), kontext (z různých hledisek, viz výše) a intonaci (Firbas 1992).

²⁶ Viz např. formulace: „Na povrchové rovině je aktuální členění signalizováno různými prostředky, z nichž pro češtinu je nejvýraznější povrchový slovosled.“ (Panevová et al. 2014, s. 233)

²⁷ Tedy například v jazycích, v nichž slovosled plní primárně gramatické funkce, jako je již zmíněná angličtina.

²⁸ Vrátime-li se k příkladu angličtiny, Mathesius mezi prostředky, které mohou podobné jazyky využívat, řadí např. pasivní predikaci (1947, s. 97). Jako další prostředek, který je v angličtině hojně využíván pro organizaci informací ve větě při zachování gramatické pozice subjektu, je možné uvést vzorec, který konstrukční gramatika označuje jako „double instantiation“ či „extraposition“. Jedná se o konstrukty, v nichž je tentýž valenční prvek realizován dvěma syntaktickými jednotkami (Fried 2015, s. 994), tedy např. anticipační užití sémanticky vyprázdněného subjektu *it* ve vytýkacích konstruktech jako *it is results that matter*. (viz Dušková 2003, s. 353)

Zastánci FGP nicméně jejich formulaci kritizují, neboť v ní vidí mísení typově nesourodých funkčních a formálních hledisek (Panevová 2014, s. 195–196), podobně na jistou nekonzistentnost upozorňuje také Chafe (1994, s. 163):

„Communicative dynamism probably corresponds most directly to a blend of what I have been calling referential importance (chap. 7) and newsworthiness (chap. 12). It is thus on the same plane as, but distinct from, activation cost and identifiability (chaps. 6 and 8). Word order and prosody, on the other hand, are aspects of linguistic expression. Semantics involves still other aspects of thought and language. Viewed in these terms, communicative dynamism is not a unified phenomenon.“

S přihlédnutím k výše uvedeným postřehům o interakci informační struktury věty a slovosledu považuji tuto výzkumnou koncepci za užitečné analytické východisko pro účely rozboru slovosledného chování českých ambipozic, které však bude třeba vhodným způsobem harmonizovat se zvoleným analytickým rámcem konstrukční gramatiky (viz níže). Je možné, že i v otázkách užívání ambipozic může právě přihlížení ke kontextové zapojenosti (respektive výpovědní dynamičnosti) složek vést mluvčí k tendencím aktualizovat slovosled s ohledem na to, která z informací má být ve výpovědi zdůrazněna. Na možný vliv kontextové zapojenosti a poloze intonačního důrazu při rozhodování o umístění ambipozic upozorňují i Sláma a Štěpánková s odkazem na chování podobných výrazů v jiných jazycích, např. anglického *notwithstanding* a latinského *cum*, ale tento aspekt do své další analýzy přímo nezahrnují (2023, s. 96), ačkoliv jej tematizují některými volbami ve svém navazujícím výzkumu (viz výše).

V tomto ohledu je nepříjemná skutečnost, že české ambipozice nejsou výrazně zastoupeny v korpusech mluveného jazyka²⁹, i když i tato skutečnost sama o sobě může vypovídat něco o charakteru těchto jednotek a jejich pozici v jazykovém systému. Analýza takových kontextů by totiž mohla přinést cenné poznatky o intonačních schématech v podobných konstruktech a blíže osvětlit problematiku souhry AČV a způsobu užívání ambipozic.

²⁹ Korpus ORAL verze 1 například obsahuje jen po jednom výskytu jednotek *navzdory* či *napospas* a 20 výskytů jednotky *vstříc*, zpravidla v idiomatické konstrukci *vyjít vstříc*. Také konkordance s ambipozicemi vzniklými z transgresivních tvarů čítají výskyty v řádu jednotek. Skutečně výrazné zastoupení má pouze jednotka *naproti* (340 výskytů). Pro potřeby letných dílčích pozorování tedy sice pro většinu ambipozic nějaká data existují, zdaleka však nedovolují generalizace.

3.2 Konstrukční gramatika

Konstrukční gramatika (Construction Grammar, běžně užívanou zkratkou je CxG) představuje kognitivně orientovaný (viz např. Fried a Östman 2004, s. 23) lingvistický teoretický rámec, který jazykový výzkum opírá o pozorování způsobů, jakými mluvčí řeč reálně používají³⁰. Myšlenkově vychází z prací Charlese J. Fillmora (Fillmore 1968³¹; především ale Fillmore 1988) a jeho spolupracovníků (Fillmore, Kay a O'Connor 1988). CxG se programově snaží konzistentně popisovat i ty stránky komunikace, které se chovají zdánlivě nepravidelně či idiosynkraticky (v tradičním uvažování jazykovou „periferií“), a tyto jevy neodlišuje od „centra“ jazykového systému (Fried a Östman 2004, s. 18).

Základní koncept v tomto přístupu představuje pojem „konstrukce“, jež je zde vnímán konkrétněji a specifičtěji než v obvyklém preteoretickém smyslu užití tohoto slova (viz Fried 2013). Konstrukcí se v kontextu CxG míní „konvencionalizované shluky vlastností (syntaktických, prozodických, sémantických, textových apod.), které se opakovaně objevují jako dále nedělitelné asociace mezi formou a významem“ (Fried 2015, s. 974, vlastní překlad). Jedná se o určité schematické „návod“ („blueprints“ – Fried a Östman 2004, s. 24), které mluvčí při produkci a interpretaci jazyka využívají a kombinují. Jak je patrné z definice výše, konstrukčně gramatický rámec se snaží do svého popisu integrovat veškeré relevantní aspekty lidské komunikace.

Jednotlivé nekompozicionální jednotky jazyka, od konkrétních morfémů a lexémů po abstraktní syntaktické vzorce a suprasegmentální modulace, jsou tak vnímány jako konstrukce, které společně utvářejí jazykovou znalost mluvčích jako takovou. Nedělitelnost zmíněná v citované definici je klíčovým rysem konstrukcí – ačkoliv konstrukce v jazykové produkci interagují a v komunikaci se manifestují společně (Fried 2013, s. 14), každá z nich přináší relevantní rozměr, který bez znalosti vlastností této konstrukce není možné získat prostou sumací jejích částí.

³⁰ Vzhledem k tomuto „usage-based“ uchopení představují vhodný zdroj dat pro konstrukčně gramatickou analýzu jazykové korpusy (Fried a Östman 2004, s. 24).

³¹ Tato práce představuje nejznámější formulaci principů Fillmorovy valenčně orientované pádové gramatiky („Case Grammar“), na jejíž myšlenky konstrukčně gramatický rámec navazuje (Fried a Östman 2004; s. 2).

Jinak řečeno konstrukce představují to, co mluvčí nutně musejí znát pro úspěšnou komunikaci, protože samy o sobě nejsou jejich vlastnosti plně odvoditelné. Představovaný postoj v tomto ohledu dobře shrnuje následující citace:

„In Construction Grammar, the notion of ‘knowing a language’ means knowing its constructions (...) In fact, in the view of Construction Grammar, language is the inventory of its constructions.“ (Fried a Östman 2004, s. 13)

Gramatiku jazyka v tomto pojetí tedy reprezentuje soubor konstrukcí („konstruktikon“), které mluvčí musejí pro úspěšnou komunikaci ovládat (k otázkám konstruktikonu a možných konceptualizací jeho struktury viz níže). Konkrétní realizace konstrukcí se poté označují jako „konstrukty“ (Fried 2015, s. 980).³²

Mezi lexikonem a syntaxí jazyka z podstaty tohoto přístupu není vedena žádná explicitně vymezená hranice (Goldberg 1995, s. 7). Způsob, jakým CxG modeluje jazyk, v tomto kontrastuje s výše představeným rámcem FGP, ale také s generativními přístupy obecně – konstrukčně gramatická koncepce jazyk nestratifikuje, nepředpokládá větší množství vrstev, mezi nimiž jsou transformačními pravidly postupně převáděny symboly, a tedy ani žádnou vrstvu „základní“ či „hloubkovou“ (ať už by tato měla charakter gramatický, nebo sémantický), viz Fried a Östman (2004, s. 25). Stejně jako generativní teorie se ale CxG snaží najít mechanismy, které by poskytly co nejuplnější popis možností jazyka, aniž by zároveň maximalisticky zachycovaly struktury, které gramatika zkoumaného jazykového systému utvářet neumožňuje (ibid., s. 24).

Generativní přístupy za tímto účelem užívají formulace pravidel přepisů generovaných struktur, CxG aplikuje vlastní prostředky. Konstrukce mohou na konstituenty, které zaplňují jejich pomyslné interní pozice, klást omezení („constraints“), jejichž charakter může být v souladu s holistickým konstrukčně gramatickým přístupem různý – například pragmatický či sémantický (Fried 2015, s. 983–984, 987–988). Další limitaci kombinatorických možností jazyka představuje princip „unifikace“ („unification“), určitý požadavek na kompatibilitu mezi jednotkami, které se v konstrukci spojují (Fried a Östman 2004, s. 33–40). Příkladem může být shoda, respektive kompatibilita v kategorii čísla. Fried a Östman nicméně upozorňují na případy, v nichž konstrukty vybočují z očekávaných vzorců chování a možností poskytovaných konstrukcemi (například využití proprií způsobem, který by odpovídal apelativní interpretaci, jako v konstruktu *the Prague*

³² Respektive lze tvrdit, že konstrukce představují generalizace nad konstrukty.

I remembered). Podobné případy by bylo možné řešit postulováním zvláštní konstrukce zajišťující reinterpretaci vlastních jmen jako obecných, autoři nicméně nabízejí také alternativní způsob pohledu – a sice že mluvčí možnosti šablony, kterou jim konstrukce dává, do jisté míry v produkci kreativně modulují a napínají (autoři využívají ilustrativní slovo „stretching“). Jednotky tak mohou být mluvčími interpretovány určitým způsobem již na základě toho, že se vyskytují v nějaké konstrukci (Fried a Östman 2004, s. 38–39).

Navážeme-li na právě zmíněné, stěžejní princip konstrukční gramatiky představuje skutečnost, že jsou od sebe oddělovány vnitřní vlastnosti konstrukcí (tedy vlastnosti a vztahy jejich konstitutivních jednotek) a jejich vlastnosti vnější (tedy vlastnosti celých konstrukcí vykazované navenek, například pro účely zapojení do dalších struktur). Vzhledem k nekompozicionálnosti konstrukcí tyto vlastnosti nejsou nutně v souladu, a proto konstrukce jako celky mohou externě fungovat způsobem, který by z jejich složek nebyl prediktabilní, a kombinovat se s jinými prvky, s nimiž by se nemohly kombinovat jejich dílčí složky. Zároveň, jak bylo nastíněno výše, jsou samy nositelkami „konstrukčního významu“ a mohou výpovědi propůjčovat interpretaci, již by bylo obtížné ospravedlnit jen na základě sémantických vlastností jejich dílčích prvků (viz Fried 2013, s. 16–19, nebo Fried 2015, s. 980–983).

Tyto vlastnosti dávají CxG flexibilitu a explanatorní sílu při popisu situací, v nichž mluvčí slova využívají způsobem, který není možné snadno osvětlit prostřednictvím slovníkových definic, a to nejen v hraničních případech, ale i v běžnějších jazykových strukturách. Demonstruje to například Goldberg (1995), jejíž monografie se věnuje argumentům sloves.

Goldberg ukazuje mimo jiné to, že díky předpokladu, že konstrukce samotné mají vlastní sémantiku, je možné ekonomicky a konzistentně vysvětlovat, jak mohou mluvčí bez problému interpretovat věty typu (10)–(12) (citováno dle Goldberg 1995, s. 9, 137).

- (10) He sneezed the napkin off the table.
- (11) Dan talked himself blue in the face.
- (12) She cried herself asleep.

Ale vedle nich i prostší a na první pohled méně nápadné případy typu:

- (13) She baked him a cake.

Sama o sobě zmíněná verba ve svém obvyklém valenčním chování nezahrnují výše uvedené eventuality. Dle proponentů CxG se nejví jako příliš kognitivně plauzibilní

opakovaně postulovat vysoce specifické významy sloves umožňující odlišnou tranzitivitu – například takové, v nichž prototypicky intransitivní sloveso *sneeze* náhle ve své valenci zahrnuje také patiens a specifikaci místa či směru, nebo takové, v nichž *pečení* (můžeme doplnit též *vaření*, *vyrábění* apod.) zahrnuje recipienty (podrobnější argumentace viz Goldberg 1995, s. 9–21). Jsou-li ale tyto stránky vnímány jako význam, který nese samotná konstrukce, otevírají se široké kombinatorické možnosti, v nichž se sloveso přizpůsobuje celkovému významu kontextu jako takového a dodává mu nějakou vlastní sémantickou specifikaci. Až v kontextu začínají jednotky naplňovat nějaké konkrétní funkce, v souhře s přítomnými faktory. Díky tomu je možné s relativně větší volností a záběrem popisovat reálný jazyk, včetně jeho zdánlivě nesystematických užití. Výskyty dílčích jednotek jazykového systému na neobvyklých místech jsou tak s tímto myšlenkovým nastavením lépe popsitelné a vysvětlitelné.

Díky této možnosti rozlišovat mezi vnitřními a vnějšími vlastnostmi konstrukcí a předpokladu, že konstrukce samy jsou nositeli významu, byla CxG také často využívána pro popis frazeologických jednotek. Prostřednictvím takto vymezeného teoretického rámce je totiž možné konzistentně zkoumat jak převážně pravidelné, tak nepravidelné, ale především i částečně idiomatičké celky – takové, které nejsou lexikalizované plně a v jejich vnitřní struktuře dochází v úzu k produktivním obměnám. Je zcela v souladu s tímto principem, aby byla konstrukce částečně fixně zaplněna a částečně umožňovala jistou míru variace při dodržení interních podmínek (taková variace může zahrnovat lexikální obměny, flexi některých konstituentů apod.). Jako příklad uveďme vazbu *mít na kahánku*, v níž je sice dílčí fráze *na kahánku* pevně specifikována, ale verbum samotné je z hlediska gramatiky nejen možné, ale přímo nutné v rámci kontextu podrobit standardním principům verbální flexe.

Problematiku idiomů lze tedy vnímat jemněji než jen prizmatem binární opozice zcela nekompozicionálních frazeologismů na jedné straně a interpretačně jasných, kompozicionálních struktur na straně druhé (Fried 2015, s. 975–976) a CxG pro takový pohled poskytuje nejen argumenty, ale také analytické nástroje.

Jak konstatují Fillmore, Kay a O'Connor (1988, s. 534), když na příkladu anglické vazby *let alone* demonstrují způsob integrace podobných celků do širšího popisu jazyka:

„Those linguistic processes that are thought of as irregular cannot be accounted for by constructing lists of exceptions: the realm of idiomaticity in a language includes a great deal that is productive, highly structured, and worthy of serious grammatical investigation.“

Pro zachycení struktury konstrukcí včetně jejich vnitřních a vnějších vlastností využívá konstrukční gramatika charakteristický notační systém, který je v zásadě určitým rozšířením obvyklého závorkového značení frází, jehož využívá složková syntax (viz Obrázek 1).

		Název konstrukce [případná informace o dědičnosti]																																			
syn	[vnější syntaktické a kategoriální vlastnosti]																																				
prag	[pragmatické aspekty konstrukce a specifikace informační struktury]																																				
sem	[sémantika konstrukce]																																				
val	[valenční vlastnosti konstrukce ve formě výčtu povinných a fakultativních doplnění]																																				
phon	[prozodické a fonologické vlastnosti konstrukce]																																				
<table border="1" style="width: 100%;"> <tbody> <tr> <td>role</td> <td>hlava</td> <td>role</td> <td>doplnění</td> <td>+</td> </tr> <tr> <td>syn</td> <td>[syntaktické vlastnosti hlavy fráze, často v souladu s externí syntaxí]</td> <td>syn</td> <td>...</td> <td></td> </tr> <tr> <td>prag</td> <td>[údaje o pragmatických vlastnostech a informační struktuře týkající se hlavy f.]</td> <td>prag</td> <td>...</td> <td></td> </tr> <tr> <td>sem</td> <td>[sémantické vlastnosti hlavy f.]</td> <td>sem</td> <td>...</td> <td></td> </tr> <tr> <td>val</td> <td>[valenční vlastnosti hlavy f.]</td> <td>atd.</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>phon</td> <td>[prozodické a fonologické vlastnosti hlavy f.]</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>lxm</td> <td>[konkrétní lexém]</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>		role	hlava	role	doplnění	+	syn	[syntaktické vlastnosti hlavy fráze, často v souladu s externí syntaxí]	syn	...		prag	[údaje o pragmatických vlastnostech a informační struktuře týkající se hlavy f.]	prag	...		sem	[sémantické vlastnosti hlavy f.]	sem	...		val	[valenční vlastnosti hlavy f.]	atd.			phon	[prozodické a fonologické vlastnosti hlavy f.]				lxm	[konkrétní lexém]				
role	hlava	role	doplnění	+																																	
syn	[syntaktické vlastnosti hlavy fráze, často v souladu s externí syntaxí]	syn	...																																		
prag	[údaje o pragmatických vlastnostech a informační struktuře týkající se hlavy f.]	prag	...																																		
sem	[sémantické vlastnosti hlavy f.]	sem	...																																		
val	[valenční vlastnosti hlavy f.]	atd.																																			
phon	[prozodické a fonologické vlastnosti hlavy f.]																																				
lxm	[konkrétní lexém]																																				

Obrázek 1: Obecná reprezentace konstrukce v tradici CxG (adaptováno z Fried a Östman 2004, s. 26; překlady vlastní, doplněny zástupné schematické popisky o názvu konstrukce a dědičnosti – k dědičnosti viz níže).

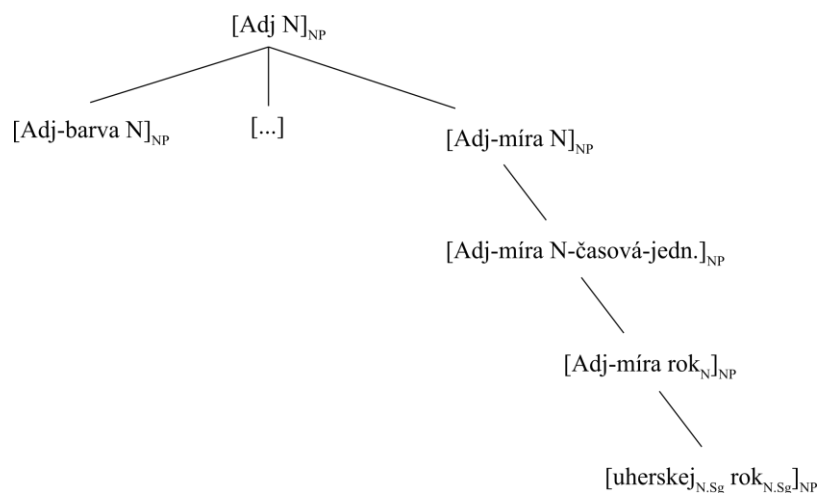
Tento způsob reprezentace konstrukcí umožňuje zachycení charakterově různých aspektů komunikace (jsou-li pro danou konstrukci relevantní a nějak omezují možnosti výběru a kombinace složek), od jejich lexikálních vlastností přes aspekty fonetické, valenční, sémantické, pragmatické po stránku syntaktickou.³³ Ohraničená pole v dolní části diagramu představují jednotlivé složky konstrukce a jejich vlastnosti, pro naznačení většího

³³ Tento výčet, stejně jako inventář používaných hodnot uvedených atributů, nemá být vyčerpávající, tím spíše ne z kroslingvistické perspektivy. CxG vzhledem ke své orientaci na úzus a komunikační realitu *a priori* nepostuluje uzavřenou množinu nástrojů svého popisného aparátu (Fried a Östman 2004, s. 29).

množství potenciálně přítomných složek mohou být využity Kleeneho operátory³⁴ (*, případně +). V horní části diagramu, uvnitř vnějšího ohraničení, se poté nacházejí specifikace externích vlastností konstrukce jako takové.

CxG předpokládá, že lze (a že je v souladu se způsobem, jak mluvčí mentálně zpracovávají a konceptualizují jazyk) utvářet sítě navzájem propojených a souvisejících konstrukcí, v nichž je zachycena propagace (inheritance, „dědění“) vlastností široce vymezených abstraktních schematických struktur do struktur stále konkrétnějších a omezenějších. Hypotéza tedy zní, že konstruktikon nemá podobu vnitřně nestrukturované množiny konstrukcí, ale že je strukturován s ohledem na vztahy mezi konstrukcemi (Fried a Östman 2004, s. 23; Sommerer a Van de Velde, v tisku).

Pro ilustraci uveďme částečné zachycení podobné sítě adaptované podle Fried (2013, s. 21):

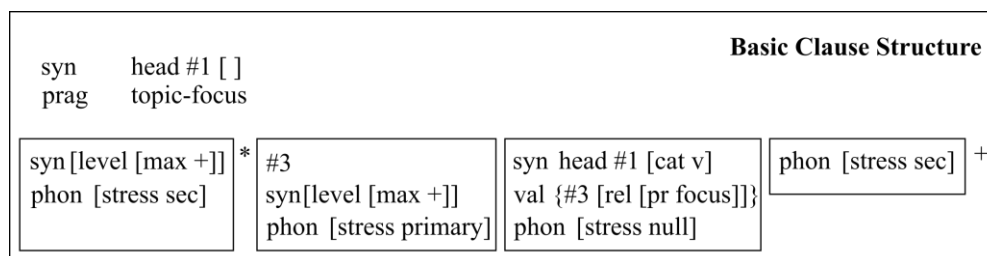
Obrázek 2: Zachycení části dědičné sítě konstrukcí spojených s abstraktní konstrukcí ADNOMINÁLNÍ MODIFIKACE.

Diagram výše postupuje od čistě schematické konstrukce nahoře po velmi specifickou, lexikálně obsazenou konstrukci *uherskej rok*. Konstrukce na nižších úrovních si ponechávají vlastnosti schematické konstrukce [Adj N]_{NP}, ale postupně konkretizují,

³⁴ V logických aplikacích či regulárních výrazech je Kleeneho operátor používán pro značení opakování prvků. Hvězdička znamená libovolný počet výskytů včetně nuly, symbol plus značí minimálně jeden výskyt. Plus za složkou v diagramu výše tedy znamená, že se v konstrukci může objevovat libovolný počet složek specifikovaného typu, ovšem vždy alespoň jedna (viz například Hopcroft et al. 2006, s. 86–87, nebo Cvrček et al. 2015d).

modifikují a omezují její části, čímž vytvářejí úžeji spjaté dílčí větve sítě³⁵. Konstrukce, které jsou v tomto vzájemném vztahu, tak sdílejí určitou část znaků, ale vlivem konkrétních inovací se specializují a vzájemně oddalují. Zachycení všech možností větvení uvedené sítě není vzhledem k produktivitě a šíři záběru tohoto typu realizovatelné.

Na závěr této kapitoly se vraťme k otázkám slovosledu a AČV. CxG byla zpočátku vyvíjena primárně na anglickém materiálu (Fried a Östman 2004, s. 29), který z hlediska pořadí slov není tak variabilní jako některé jiné jazyky (viz kapitola 3.1). Celostní přístup, s nímž CxG k jazykovému popisu přistupuje, nicméně umožňuje zachytit a integrovat i aspekty tohoto charakteru. Vzhledem k tomu, že je při schematizaci konstrukcí přihlíženo také k pragmatické a fonetické stránce jazyka, je možné zaznamenávat upřesnění o kontextové zapojenosti složek stejně jako informace o jejich sémantických (či jiných) vlastnostech, pokud je to pro danou konstrukci nějak relevantní (Goldberg 1995, s. 7, 43). V samotné realizaci „perspektivizace“ věty s ohledem na její informační strukturu se tak mohou uplatnit například zvláštní linearizační konstrukce, které se manifestují po boku dalších konstrukcí a v komunikaci obstarávají distribuci a značení rolí tématu a rématu (Fried 2015, s. 980; Fried a Östman 2004, s. 69–71), viz Obrázek 3. Teoretický rámec konstrukční gramatiky je tak s otázkami kontextové zapojenosti kompatibilní.

Obrázek 3: Konstrukce, která ovlivňuje slovosled v maďarštině. Obsahuje specifikace o informační struktuře věty a distribuci přízvuku (Fried a Östman 2004, s. 70). Křížky s indexy (např. „#3“) se ve značení využívají k odkazování k jiným elementům konstrukce (v terminologii CxG „unification indices“, *ibid.*, s. 36).

Stranou, pro účely případných navazujících výzkumů, je vhodné poznamenat, že další doménou, v níž se CxG uplatňuje zejména v poslední době, je diachronní výzkum procesu gramatikalizace – viz například práce Elizabeth C. Traugott (2003; 2008). V českém kontextu tuto tradici rozvíjí především Fried (mimo jiné na příkladu diachronního vývoje

³⁵ Fried (2013, s. 22–25) podotýká, že ne všechny části gramatického systému lze modelovat jako jasné hierarchie se zřejmým vrcholem. Nežádka je tak možné pouze stanovit určitou příbuznost konstrukcí, které sdílejí část konceptuálního prostoru, bez podobně samozřejmé linky dědičnosti.

jednotky *jestli*, Fried 2009), připomínám též již zmíněnou práci Jana Čermáka o gramatikalizaci adpozice *kvůli* (2023). Velkou výhodou CxG je v tomto kontextu právě komplexní vícevrstvý popis vlastností konstrukcí, který umožňuje rovnocenné zachycení všech relevantních vlastností kontextů, v nichž se jednotka v procesu gramatikalizace vyskytuje – zejména těch přechodových, náchylných na reanalýzu, ve kterých lze pozorovat dílčí strukturní a interpretační posuny (Traugott 2008, s. 223; Fried 2009, s. 263).

V tuto chvíli začíná být patrné, v čem spočívá přínos konstrukčně gramatické analýzy pro otázky, jež si tato práce klade – respektive obecně pro rozbor českých jednotek, které jsou zde poněkud volně označovány jako ambipozice, ač je lze jen obtížně zařadit do jednoznačně vymezených kategorií. Tento rámec nutně nepředjímá žádný pevný inventář slovnědruhových skupin a umožňuje flexibilní, na komunikační realitě postavený popis systémových vztahů mezi jednotkami, které společně utvářejí jazykovou znalost mluvčích.

Dá se předpokládat, že ačkoliv jsou si jednotlivé realizace povrchově blízké, jejich bližší prozkoumání ukáže na faktory, které rozliší různé typy konstrukcí s českými ambipozičními jednotkami. Odhalení takových vztahů na různých rovinách jazykového popisu, od sémantiky po diskurzní hlediska a informační strukturu výpovědí, umožní budování síťových reprezentací, které poskytnou celistvější představu o jejich místě v jazykovém chování mluvčích. CxG má prostředky pro to, aby tyto aspekty integrovala do celistvé analytické koncepce a jednotně popsala produktivní i idiomatické celky, v nichž se české ambipozice vyskytují a které byly dosud zpravidla oddělovány.

4 Analýza kontextů výskytu českých ambipozic

Tato část práce je zaměřena na vlastní analýzu kontextů, v nichž se české ambipozice vyskytují v prepozičním či postpozičním užití. Účelem této analýzy je nabídnout některá možná vysvětlení toho, co může mluvčí k postponování motivovat.

4.1 Relevantní otázky

Vrátíme-li se k otázkám zpracování principů českého slovosledu, jeví se jako potenciálně relevantní otázky rytmické a zejména aspekty informační struktury vět (aktuálního členění). Obě tato hlediska mohou významnou měrou zasahovat do lineárního uspořádání slov v českých výpovědích.

Gramatické hledisko může pak být relevantní s ohledem na to, že adpozice, které umožňují postponované užití, jsou v gramatickém systému češtiny jevem značně okrajovým. Tento slovosledný princip tak teoreticky působí proti ambipozicionálnosti jednotek. Tendence k postpozicionálnímu užití by proto mohly souviset s nižší mírou gramatikalizace. Takový pohled představuje výrazný argument pro potřebu diachronního rozboru českých sekundárních ambipozic, zejména ve světle Reindlových pozorování a výsledků Čermákovy analýzy výrazu *kvůli*. Podobný výzkum nicméně přesahuje zaměření této práce.

Dalším potenciálně relevantním hlediskem by mohly být sémantické či stylistické rozdíly mezi oběma způsoby užití, případně rozdíly v kolokabilitě či omezení z hlediska použitelnosti v určitých kontextech. Připomeňme na tomto místě ambipozici *naproti*, na niž upozorňuje také Schillova. Zatímco v prepozičním užití se tímto slovem obvykle naznačuje prostorový vztah ve smyslu určení lokace (např. „židle naproti guvernérovu stolu“³⁶), může být postponované *naproti* užito pouze pro naznačení pohybu (typ „vypravil se mu naproti“) (2015, s. 138).

Jako nejvhodnější materiál pro demonstraci možností konstrukčně gramatického popisu se v tuto chvíli jeví ambipozice, jejichž status je nejasný kvůli jejich silné tendenci k souvýskytu s konkrétními slovesnými tvary, tedy slova jako *napospas*, *naproti* či *vstříc*. Kapitola 2.3.5 podává argumenty, proč si konstrukce s těmito výrazy zaslouží bližší pozornost v kontextu uvažování o českých ambipozicích. Kvalitativní srovnávání způsobů, jakými jsou v úzu využívány, a následné sestavení sítě vztahů mezi těmito způsoby by proto mohlo výrazně přispět k našemu chápání této problematiky. Z toho důvodu je zde

³⁶ Viz výskyt v korpusu SYN2010, který Schillova v daném bodě cituje: „Bond se rozhodl pro židli naproti guvernérovu stolu a sedl si.“

předkládaná analýza věnována kontextům výskytu jednotky *vstříc* jakožto zástupce dané skupiny.

Přesuneme-li se s ohledem na výše shrnuté k explicitní formulaci vlastních hypotéz (k nimž bude v dalším textu odkazováno písmenem H a indexem dle výčtu níže), výzkum se zaměřuje na ověřování několika základních pracovních předpokladů, a sice že:

H₁: Relativní pozici jednotky *vstříc* a jejího potenciálního komplementu ovlivňuje informační struktura věty, tedy míra, do níž je komplement kontextově zapojen do komunikace.

H₂: Konstrukce s výrazem *vstříc* utvářejí sítě kvalitativně různých, ale souvisejících jednotek, mezi nimiž je možné pozorovat dědičné vztahy.

Přičemž pokud skutečně existují takové rozdíly, jaké nastiňuje H₂, můžeme rovněž zkoumat, zda různé sémanticky či jinak odlišené konstrukce nějak neomezuji slovosledné vlastnosti jednotky *vstříc*. Jinak řečeno, zda:

H₃: Užití jednotky *vstříc* v některých konstrukcích vykazuje nižší míru slovosledné volnosti než v jiných konstrukcích dané sítě.

4.2 Využitá data a jejich zpracování

Prezentovaná analýza staví především na datech sesbíraných a předběžně seříděných během vypracovávání bakalářské práce, v jejímž směřování tato diplomová práce pokračuje – tedy na anotovaných konkordancích z korpusu SYN2020. Vzhledem k tomu, že se zmíněná práce soustředila zejména na kvantitativní analýzu kontextů s postponovanými ambipozicemi, je zde nicméně datová základna rozšířena na celou konkordanci zachycující výskyty analyzované jednotky, aby bylo možno kontrastivně zkoumat také užití prepoziční. Konkordance čítá 2099 řádků, pro účely podrobné analýzy byl však využit vzorek 200 náhodně zvolených výskytů rozšířený o manuálně vybrané kontexty z předchozího výzkumu. Ostatní řádky konkordance sloužily pro účely specificky zaměřených sond, *ad hoc* analýz a čerpání dodatečných příkladů. Doplnující příklady byly čerpány rovněž z rozsáhlejšího korpusu SYN verze 12, okrajově také z korpusu mluveného jazyka ORAL verze 1.

Pro účely analýzy byly prostřednictvím internetového rozhraní KonText ve formátu CSV staženy konkordance získané po zadání dotazu `[word="(?)vstříc"]` při nastavené

velikosti kontextu 50 pozic po obou stranách KWIC (Key Word In Context, označuje pozici hledaného slova jako takového, v tomto případě *vstříc*). Ačkoliv se stále jedná o omezený kontext, umožňuje alespoň do určité míry ověřovat kontextovou zapojenost jednotek.

Do objemu byly zahrnuty některé údaje z metadat souborů vybrané zejména na základě výsledků předchozích výzkumů, které ukazují na poziční preference v některých typech textů (viz podkapitoly 2.3.3 a 2.3.4). Konkrétně proto data kromě samotných kontextů výskytu obsahují informace o:

- a) názvu a datu publikace textu (pro citační potřeby a případnou možnost dohledání pramenů);
- b) jazyce, v němž byl text původně napsán;
- c) parametrech `txttype_group` a `txttype` (zařazení textu do skupiny „textových typů“, např. mezi beletrii či oborovou literaturu, a přiřazení konkrétního typu, např. „próza“);
- d) parametry `genre_group` a `genre` (žánrové zařazení textů, zpravidla z hlediska jeho tematického zaměření);
- e) médiu, v němž byl text publikován (např. „kniha“ nebo „časopis“).

Podrobnější informace o zmíněných attributech, včetně seznamů jejich alternujících hodnot v korpusových metadatech, jsou k dispozici v příručce Českého národního korpusu (Cvrček et al. 2015b; 2015c; 2016).

Jakkoliv uvedené informace nutně nemusejí být bezprostředně relevantní pro tento výzkum, jejich zaznamenání vnímám jako opatření pro účely budoucích výzkumů prováděných na téže sadě dat, které by mohly mít potřebu více zohlednit problematiku textových typů.

Získané soubory byly následně pomocí programovacího jazyka Python automaticky rozděleny do dílčích strukturovaných souborů ve formátu Markdown tak, aby byly jednotlivé informace o metadatech rozděleny do samostatných řádků. Kromě toho byly do jednotlivých souborů přidány dva řádky navíc, jeden pro účely vpisování štítků (pro klasifikaci souborů a pozdější snazší dohledávání konkrétních výskytů) a jeden pro vpisování poznámek (pro případ potřeby blíže okomentovat daný řádek konkordance). V této podobě jsou texty pro potřeby kvalitativního výzkumu pro lidského badatele čitelnější a orientace v nich je podstatně snazší než v souborech CSV.

Pro ilustraci uvedme jeden z řádků staženého souboru, který odpovídá jednomu řádku konkordance v rozhraní KonText:

"Bankovníctví";"2015";"cs: čeština";"NFC: oborová literatura";"PRO: profesní literatura";"SSC: sociální vědy";"ECO: ekonomie, obchod, logistika";"J: časopis";"generaci Y , "" řekl . Na Fórum byli pozváni i zástupci generace Y , studenti z Vysoké školy ekonomické v Praze . V prvním bloku vystoupil náměstek ministra financí Martin Pros , podle něho by budoucnost bankovníctví neměl určovat stát , ale samy banky , které by měly vycházet";"vstříc";"požadavkům trhu a spotřebitelům . „ Transformací Českomoravské záruční a rozvojové banky by měla vzniknout Česká investiční banka , která by měla fungovat více jako soukromý subjekt , i když bude vlastněná státem , "" řekl Martin Pros . Jejím úkolem bude rozdělování investic z evropského fondu mezi projekty soukromých"

Srovnejme jej se samostatným vygenerovaným souborem, který byl využit pro předkládanou analýzu (první řádek obsahuje název souboru):

```
vstric_syn20_0001.md
SOURCE: "SYN2020"
TITLE: "Bankovníctví"
YEAR: "2015"
SOURCE LANGUAGE: "cs: čeština"
TEXTTYPE GROUP: "NFC: oborová literatura"
TEXTTYPE: "PRO: profesní literatura"
GENRE GROUP: "SSC: sociální vědy"
GENRE: "ECO: ekonomie, obchod, logistika"
MEDIUM: "J: časopis"
TAGS: #idiom #towards_inanimate #preposition
#tfa_free
NOTES:
CONTEXT:
"generaci Y , "" řekl . Na Fórum byli pozváni
i zástupci generace Y , studenti z Vysoké školy
ekonomické v Praze . V prvním bloku vystoupil
náměstek ministra financí Martin Pros , podle něho
by budoucnost bankovníctví neměl určovat stát , ale
samy banky , které by měly vycházet <font
style="color:dc320e;font-weight:bold">vstříc</font
style> požadavkům trhu a spotřebitelům .
„ Transformací Českomoravské záruční a rozvojové
banky by měla vzniknout Česká investiční banka ,
která by měla fungovat více jako soukromý subjekt ,
i když bude vlastněná státem , "" řekl Martin Pros
. Jejím úkolem bude rozdělování investic
z evropského fondu mezi projekty soukromých"
```

Sekvence štítků `` a `` kolem KWIC byla přidána za účelem snazší orientace v extrahovaném kontextu. Má za úkol zajistit, aby se dané slovo při otevření souboru ve čtečce, která dokáže interpretovat jazyk CSS, zobrazilo jako červené a tučně vyznačené.

Zdrojový kód skriptu, který byl pro tyto účely vytvořen, je přiložen k této práci jako Příloha č. 1.

Soubory byly označovány z hledisek, která se ukázala jako relevantní pro analýzu předkládanou níže, a inventář štítků se v souladu s *usage-based* a *data-driven* principy CxG rozšiřoval dle momentálních potřeb. Přihlíženo bylo k interakci s AČV, sémantice konstrukce, charakteru jednotlivých složek, pozici zkoumané jednotky vůči jejímu potenciálnímu komplementu a případným idiosynkratickým odchylkám.

Tučné značení v korpusových příkladech uváděných v nadcházejících analýzách je dodáno mnou a slouží snazší orientaci v předkládaných kontextech. U každého příkladu je uveden zdroj a některá metadata v hranatých závorkách ve formátu [*název díla*; rok publikace; textový typ či žánr; jazyk původního textu; korpus].

4.3 Kontexty užití jednotky *vstříc*

V této sekci jsou představeny a analyzovány kontexty, v nichž se vyskytuje jednotka *vstříc*, a to ve všech slovosledných konfiguracích. Ačkoliv tato práce v předchozích kapitolách představila stanovisko, že by daná jednotka společně s některými dalšími mohla být řazena mezi ambipozice, pro účely analýzy zde bude zpravidla užíváno neutrálního a nepředjímajícího označení „jednotka“.

Jednotka *vstříc* vznikla gramatikalizací předložkové fráze *v stříecu*³⁷, a je tak blízká obdobně utvořeným jednotkám jiných slovanských jazyků, mezi něž lze zařadit například ruské *навстречу* (Dokulil 1959, s. 29–30). Na rozdíl od některých jiných podobně utvořených adverbii – popřípadě sekundárních předložek – není pro současné mluvčí příliš etymologicky průhledná, protože podstatné jméno *stříeca*, jehož akuzativní tvar je zde užit, již v současné podobě jazyka užíváno není – i když se dosud objevují slova s ním příbuzná

³⁷ Podoba k počátku 14. století, později jako *v stříeci*, *v stříec*, viz *Elektronický slovník staré češtiny* (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006).

(střet, střetnutí).³⁸ Původní dvouslovná fráze se již v současných korpusových datech prakticky nevyskytuje.³⁹

V jazyce nicméně nadále funguje etymologicky blízká forma *v ústrety*, byť je podstatně méně frekventovaná – v korpusu SYN2020 se objevuje 150krát (1,23 i.p.m., to jest výskytů připadajících na milion pozic), srov. s 2099 výskyty *vstříc* (17,23 i.p.m.). Dílčí jednotka *ústrety* je monokolokabilní, v jazyce se mimo tuto frázi neobjevuje a využívá se pouze v akuzativním tvaru plurálu. Jedinou výjimkou z obou těchto trendů je tvar *ústretám* v příkladu (14) níže, který byl dohledán v korpusu SYN verze 12 (původně ze SYN 2005). Vzhledem k tomu, že jde o jediný výskyt v korpusu čítajícím přibližně 6,24 miliard pozic (viz Křen 2023), lze však pravděpodobně předpokládat, že se jedná o rys autorova idiolektu, nikoliv projev sdílených tendencí v jazyce. Fráze *v ústrety* je znovu připomenuta v závěru této analýzy.

- (14) Muž mu ji podal, střízlík ji uchopil do zobáku a vyletěl na skálu.
Zamrcasil chvostkem, zobáčkem začervenal nebi k **ústretám**, tíknul,
brouknul, nadejchnul se, až se mu pejří na prsou zčepejřilo a větrem
zhouplo (...)

[*Prozatím*; 2002; beletrie; čeština; SYN 2005]

4.3.1 *Vstříc* jako indikátor směru pohybu

Jedním z typů užití jednotky *vstříc*, který se v datech vyskytuje, jsou konstrukty vyjadřující pohyb směrem k nějakému cíli. Slovesa jsou v tomto případě užívána ve svém nepřeneseném významu, přičemž konstrukce pro tyto účely využívá různá slovesa pohybu, která způsob přesunu k cíli specifikují. Omezení se tedy týká širší sémantiky sloves, ale nikoliv jejich konkrétní lexikální podoby. Viz příklady (15) až (18) níže.

³⁸ Rejzek nicméně poznamenává, že tvar **střieca* není doložen ani pro starší vývojová stádia češtiny (2001, s. 764).

³⁹ V korpusu SYN verze 12 lze nalézt spojení *v střetnutí* či *v střet(u)*, jde ale o typově jiná spojení, v nichž má jednotka *střet(nutí)* význam „boj, spor, utkání“ a je užitá v lokálu. Ze dvou výskytů v *stříc*, obou původně z korpusu SYN verze 4, je jeden součástí citace dokumentu z 18. století a u druhého nelze vzhledem k takto nízké frekvenci posoudit, zda se nejedná o překlep. I pokud by však šlo o záměr, je tato podoba naprosto marginální a četnost výskytů v datech je takřka nulová.

- (15) PAULA: (jde jí **vstříc**, radostně) Wally, představ si, já jsem se ho zbavila!

[*Španělská muška*; 2012; drama; němčina; SYN2020]

- (16) Otočila hlavu a spatřila Šáhida, jak pomalu kráčí **vstříc** autu.

[*Rodinná čest*; 2015; beletrie; angličtina; SYN2020]

V souladu s touto směrovou interpretací jde poté nezřídka o slovesa, která vyjadřují iniciaci nějakého pohybu (v datech například *vydat se, vyběhnout, vykročit, vyjet*):

- (17) Na koni vyjíždí **vstříc** přijíždějícímu maršálu SSSR G. K. Žukovovi, aby po uvítacím hlášení společně na koních vykonali inspekci nastoupených jednotek.

[*AutoProfi*; 2018; časopis; čeština; SYN2020]

- (18) Generál Grant mu vykročil **vstříc**, aby ho pozdravil. Lincoln ho popadl za ruku a chvíli jí potřásal.

[*Lincoln*; 2013; biografie; angličtina; SYN2020]

V zásadě tedy můžeme postulovat pracovní podobu konstrukce, která sestává z životného subjektu schopného pohybu, pohybového slovesa, jednotky *vstříc* a konkrétního cíle v dativu.

Dle všeho nejsou kladena striktní omezení na sémantiku cíle pohybu z hlediska toho, zda může jít o živou entitu, nebo neživý objekt. V úzu tak lze narazit na příklady typu (19) či (20), ale také (21). Zdá se tak, že tato pozice není s ohledem na atribut živosti či životnosti specifikována. Z předběžné analýzy se nicméně pohyb k živým entitám jeví jako častěji vyjadřovaný význam (tento aspekt by však bylo třeba analyzovat kvantitativně a určit statistickou relevanci případných rozdílů, bude-li jejich existence potvrzena). Mohlo by jít o zachování sémantického rysu „setkání“ z původního **střieca* (srov. dnešní „střet“ či ruské *встреча*, „setkání“), který by při takové interpretaci postupně slábl ve prospěch prosté směrové interpretace.

- (19) Taylor na poslední chvíli svlékl uniformu, aby nepříteli mohl vyjít **vstříc** v civilu.

[*Zvíře, nadzvíře*; 2012; beletrie; čeština; SYN2020]

- (20) Když došel do přízemí, vyšla mu **vstříc** paní Haselbachová s košem plným prádla na žehlení.

[*Max, vyprojektovaný kluk z předměstí*; 2019; beletrie; němčina; SYN2020]

- (21) Poté jsme vyběhli znovu na vrchol a šli **vstříc** dlouhatánskému sjezdu zpět do údolí.

[*Instinkt*; 2015; časopis; čeština; SYN2020]

Setkání je skutečně v některých případech presuponováno, viz příklad (18) výše. Je však otázkou, zda jde o inherentní vlastnost konstrukce, případně sémantického rezidua jednotky *vstříc*, nebo o prostou inferenční vlastnost pohybového rámce. V daném kontextu by bylo možné bez obtíží substituovat *vstříc* spojením *směrem k*, aniž by tento aspekt působil z interpretačního hlediska nepatříčně, viz modifikovaný příklad (22).

- (22) Generál Grant vykročil **směrem k** němu, aby ho pozdravil. Lincoln ho popadl za ruku a chvíli jí potřásal.

O dalším oslabování zmíněného aspektu „setkání“, je-li přítomen, by případně svědčila užití, jako je příklad (23) – tedy taková, v nichž je pohyb směrem k cíli iniciován, ale z kontextu jednoznačně vyplývá, že není dokončen (tedy k setkání nedochází).

- (23) Vehnal jsem koně do jeho koryta a stáhl ho na svou levou ruku proti proudu. Vlastně jsem se tak vracel **vstříc** pronásledovatelům. Po asi dvaceti metrech jsem jej zastavil a seskočil z něj. Rychle jsem ho pak odvedl na místo, které jsem měl vyhlídnuté – šlo o slepé rameno potoka s dlouhým převisem, nad kterým se tyčila stará vrba.

[*Poločas rozpadu*; 2017; beletrie; čeština; SYN2020]

Ze synchronních dat jednoho vývojového období jazyka ale rozhodně není možné vyvozovat plnohodnotnou diachronní analýzu gramatikalizace výrazu. Otázku, zda skutečně v těchto rozměrech došlo k nějakému významovému přehodnocení (jinak řečeno, zda aspekt setkání opravdu hrál v raných užitích této jednotky nějakou stěžejní roli) a zda lze hovořit o dvou konceptuálně odlišných aplikacích této jednotky, nechávám otevřenou pro budoucí výzkum. Pokud by se nicméně podařilo nalézt určitý pozorovatelný přechod mezi oběma

variantami, nelze vyloučit, že podobné kontexty mohly posloužit jako přechodové pásmo při legitimizaci čistě směrových (nepohybových) užití, o nichž bude řeč níže. V tuto chvíli jde pouze o spekulaci.

Je ovšem pravda, že lze v úzu identifikovat příklady, které by ukazovaly na určitý tlak konstrukce na užití životných cílů:

(24) KLAUS: Nikdo tam není.

(Clemens mu vyskočí **vstříc**.)

[*Horká sprcha*; 2019; drama; němčina; SYN2020]

Sloveso *vyskočit se* zpravidla nepoužívá ve smyslu přibližování k živé entitě. Jeho nejsilnějšími kolokáty v SYN2020 jsou z pohledu kolokační míry logDice lemmata *židle* („vyskočit ze židle“), *postel* („v. z postele“), *noha* („v. na nohy“), *ven, křeslo, padák* („v. s padákem“), *rozeběhnout se* („v. a rozeběhl/a se“), *okno* („v. z okna“). Pozici, která po něm následuje, nejčastěji obsazují jednotky *z*, *a* a *na* (o některou z těchto tří jednotek jde v korpusu ve zhruba 45 % případů užití). Obvykle je tedy tematizován spíše výchozí bod pohybu než jeho cíl, případně je cílem nějaký vyvýšený povrch („v. na stůl“, „v. na pódium“). Citovaný příklad se tak v tomto ohledu poněkud vymyká.

Zůstaneme-li u otázky konstrukčních významů, zdá se, že je zároveň tato konstrukce patrně schopna přisoudit směrový význam i slovesům pohybu, která prototypicky vyjádření cíle, k němuž se subjekt přibližuje, valenčně či sémanticky nepředpokládají, viz sloveso *zmítat se* v příkladu (25) níže.

(25) **Vstříc** má vám (nemávám, moje vám) se postavička zmítá (...)

[*Žvaniti fěr*; 2013; biografie; čeština; SYN2020]

Podobně lze konstatovat, že ač je subjekt, který se pohybuje, zpravidla živou entitou, konstrukce může přisuzovat schopnost pohybu s ohledem k určitému cíli také neživým entitám bez schopnosti volního jednání, viz příklad (26).

(26) Nešťastní námořníci se postupně dostávali do dráhy silného hurikánu zuřícího dál na volném moři. Ten teď změnil kurs a hnal se na západ v plné síle **vstříc** lodím stříbrné flotily, které tlačil na rozeklané útesy a mělčiny na pobřeží Floridy.

[*Ztracená historie*; 2010; populárně naučná; angličtina; SYN2020]

Jak dokládají příklady (15)–(26), ze slovosledného hlediska se objevují varianty s anteponovaným i postponovaným *vstříc* vzhledem k cíli pohybu. Ze stránky sémantické se obě varianty jeví jako zaměnitelné. Pokud by mělo jít o dvě konceptuálně různá užití *vstříc* (jak by naznačovaly analýzy, které alternují mezi adverbialním a adpozičním značením), bylo by třeba vnímat oba případy jako realizace odlišných konstrukcí. Takové rozštěpení by však mělo být opodstatněno nějakým signifikantním rozdílem ve významu či způsobech užití obou variant. Prozatím ponechme tuto otázku otevřenou, bude opět tematizována v dalším výkladu.

Jako relevantní rys, který ovlivňuje pořadí jednotek v konstruktech, se skutečně v souladu s předpoklady H₁ i myšlenkami Slámy a Štěpánkové (2023) jeví perspektivizace věty s ohledem na její informační strukturu. Vyšší slovoslednou rigiditu vykazují případy, v nichž je cíl vyjádřen osobním zájmenem v příklonkovém tvaru. Postponování tohoto tvaru by vedlo k nutnosti užít plný tvar zájmeny a původní jednotka, která je ve funkci kontextově zapojené složky, by se ocitla v rematickém intonačním centru věty.

V tomto smyslu je zejména při užití zájmenných tvarů konstrukce citlivá na informační strukturu věty, restrukturační výpovědi by vedla k vyjádření výrazného kontrastu. Pro pojednávaný typ („pohyb směrem k něčemu“) se mi v datech nepodařilo dohledat příklad demonstrující takovéto užití, dá se tedy předpokládat, že nepůjde o jev příliš častý. Příklady tohoto rázu je však možné demonstrovat na idiomatičtém užití konstrukce *vyjít vstříc* (viz níže).

Také na substantivních vyjádřeních cíle lze však demonstrovat vliv AČV. Anteponování cíle v příkladu (27) naznačuje, že *hrdina* byl uveden v předchozím kontextu, a není proto jádrem sdělení věty.

(27) Teo vyskočil, rozběhl se svému hrdinovi **vstříc** a objal ho kolem pasu.

[*Max, vyprojektovaný kluk z předměstí*; 2019; beletrie; němčina;

SYN2020]

Podobně bychom museli reinterpretovat roli výrazu *autu* v příkladu (16) uvedeném výše, který zde znovu cituji jako příklad (28a), pokud bychom změnili pořadí slov ve větě (28b).

- (28) a. Otočila hlavu a spatřila Šáhida, jak pomalu kráčí **vstříc** autu.
- b. Otočila hlavu a spatřila Šáhida, jak pomalu kráčí autu **vstříc**.

Upravený příklad s sebou nutně přináší takovou analýzu kontextu, která předpokládá, že bylo auto v komunikaci již tematizováno a není hlavním informačním těžištěm nové výpovědi. O to větší důraz je poté kladen na samotný akt přibližování.

Jeden z aspektů, který mluvčí může rovněž ovlivňovat, lze demonstrovat na příkladu (19), citovaném zde opět pod číslem (29). I zde zřejmě hraje roli AČV, rovněž by však užití výrazu v postpozici mohlo vést ke ztížení interpretace věty a přidání syntaktické víceznačnosti:

- (29) Taylor na poslední chvíli svlékl uniformu, aby nepříteli mohl vyjít **vstříc** v civilu.

Pokud by zde postava „vycházela *vstříc* nepříteli v civilu“, bylo by možné i vzhledem k těsné blízkosti obou jednotek vnímat *v civilu* jako modifikaci jednotky *nepříteli*. Taková interpretace by sice nejspíše byla záhy zavržena jako nepravděpodobná, postponování *vstříc* nicméně tuto dvojnásobnost ve čtení (a s ní spojený dodatečný interpretační krok) eliminuje.

Jeden z nejsilnějších argumentů proti vnímání *vstříc* jako ambipozice nabízejí příklady typu (29) či (18), níže znovu jako (30).

- (30) Generál Grant mu vykročil **vstříc**, aby ho pozdravil. Lincoln ho popadl za ruku a chvíli jí potřásal.

Taková užití totiž demonstrují možnost vkládat mezi jednotku *vstříc* a cíl pohybu další slova (v citovaném případě by nadto bylo možné sloveso dále modifikovat, např. *mu vykročil hrdě vstříc*), pokud cíl jednotce *vstříc* slovosledně předchází. To by potenciálně mohlo svědčit o tom, že mezi jednotkou *vstříc* a cílem jako jejím možným komplementem není vnímán takto pevný syntaktický vztah, protože by šlo o naborování potenciální předložkové fráze prvky, které do ní nepatří. Je však otázkou, zda je tento argument natolik silný, aby ospravedlnil dvě zcela odlišné analýzy pro typy *vykročil Lincolnovi vstříc* a *vykročil vstříc Lincolnovi*. Máme-li první zmíněný doklad *vstříc* interpretovat jako jinou

slovnědruhovou kategorii než případ druhý, je potřeba doložit, že mluvčí tyto dva způsoby užití vnímají jako charakterově odlišné a volbu jednoho před druhým nepreferují jen například z důvodu strukturace informací ve větě či kvůli délce komplementu (viz kapitola 2.3). Za jiných okolností nelze *a priori* předpokládat, že je možné od sebe oba případy jasně oddělit, tím spíše jsou-li s ohledem na kontext užívány jako alternativy. Jako jiný možný výchozí bod se jeví vnímat obě užití jako nějakým způsobem spřízněná, přičemž nedokonalá gramatikalizace jednotky *vstříc* jí dává v neprototypických pozicích volnější slovosledné vlastnosti bližší vlastnostem adverbii.

Z tohoto hlediska jsou zajímavé příklady, v nichž se zmíněný vztah zdá být naopak cíleně upevněn i za cenu slovosledných zvláštností v umístění příklonek. Komentář „[sic!]“ v příkladu (31) byl přidán mnou. Příklad (32) představuje jiný typ užití jednotky *vstříc*, ale demonstruje podobný princip (očekávané umístění příklonky by zde bylo na druhé pozici ve větě, před slovesem, i když v tomto konkrétním případě mohlo mít vliv na finální podobu i narušení věty vsuvkou).

- (31) Vyměnil jsem i druhýzásobník [sic!] a rozeběhl jsem se šikmo místností mu **vstříc**.

[*Epos o panáčkovi*; 2016; beletrie; čeština; SYN2020]

- (32) Ředitel galerie Kotalík, ač komunista, vyšel mi **vstříc**.

[*Opat chuligán*; 2005; populárně naučná; čeština; SYN2020]

Dále lze narazit na výskyty, v nichž je zcela vynechána slovesná pozice a jednotka *vstříc* se objevuje pouze s cílem, což by teoreticky také mohlo svědčit o silnější vazbě. Náznak pohybu je zde zachován, konstrukt však neobsahuje jeho lexikální specifikaci. Jde o určitou extrémní redukci, která je nicméně patrně alespoň zčásti ovlivněna žánrovými možnostmi a konvencemi (oba citované příklady představují nadpisy časopiseckých článků, u nichž lze předpokládat vyšší tlak na redukci materie z prostorových a komunikačních důvodů) a zároveň jistou mírou možného rekonstruování významu „transportu“. S těmito příklady se již nicméně přesouváme k dalšímu typu užití jednotky *vstříc*.

- (33) Slunci **vstříc**: Listopadky mají rády sluneční světlo, ve stínu se poupatům nechce na svět.

[*Dům & bydlení*; 2019; časopis; čeština; SYN2020]

(34) **Vstříc** LÉTU

Oklepejte ze sebe následky studených měsíců – máme ty nejžhavější novinky, které připraví vaše tělo, tvář i vlasy na nejlepší léto, které jste kdy zažila.

[*InStyle*; 2015; časopis; čeština; SYN2020]

4.3.2 *Vstříc* jako indikátor směru metaforického pohybu

Určitý metaforický posun od prvního uvedeného typu představují případy, kdy cíl není reprezentován konkrétní entitou (ať už živou, či neživou), pročež poté ani samotný pohyb nemůže být míněn doslovně. Viz příklad (35).

(35) Není to však poprvé, co Amazon opouští svou komfortní zónu a vydává se **vstříc** zprvu nejistému, posléze však úspěšnému byznysu, jako jsou například webový hosting a cloudové služby provozované pod značkou AWS (Amazon Web Services).

[*Computerworld*; 2016; časopis; čeština; SYN2020]

Bylo by tak zde možné hovořit o dědičném vztahu s konstrukcí prvního typu, přičemž dochází k posunu v konceptualizaci cíle a s tím i v interpretaci celé konstrukce jako takové, protože daný cíl již nepředstavuje fyzicky dosažitelnou entitu v reálném světě. Přibližování tak probíhá přeneseně, v pomyslném konceptuálním prostoru.

Jistý mezikrok mezi tímto případem a prvním výše uvedeným typem představují kontexty, v nichž je sice tematizován reálný pohyb (včetně případných specifikací, které s ním rámcově souvisejí – viz příklad (36)), ale cíl je abstraktní (například může nějak metonymicky souviset s konkrétním cílem fyzického pohybu), případně se objevuje juxtapozice reálného a abstraktního cíle, jako v příkladu (39).

(36) Čistě oholený a přehnaně vybraně a módně oblečený kráček v nablýskaných vysokých šněrovacích botách **vstříc** svému osudu.

[*Zabijáci*; 2012; beletrie; dánština; SYN2020]

(37) Pak za sebou zamkne ordinaci a vykročí **vstříc** dvěma dnům velikonočního volna.

[*Ve stínu Říše*; 2017; beletrie; čeština; SYN2020]

- (38) A pak ze stoje pustí celé vejce do mísy. Vejce letí **vstříc** svému osudu, pak se ozve duté žuchnutí a do vzduchu se vznese bílý obláček.

[*Kniha vzpomínek*; 2015; beletrie; angličtina; SYN2020]

- (39) Vstávali o půlnoci, zatímco na černých vodách kanálů už čekaly čluny, a pak se tyčemi odpichovali a vážně a mlčky, jako by vezli rakve, pluli ránu a městu **vstříc**.

[*Koncert bez básníka*; 2016; beletrie; němčina; SYN2020]

Hraniční jsou také případy, v nichž je tematizován reálný pohyb ke konkrétnímu cíli, ale sémantika slovesa je oslabena specifikací v instrumentálu, viz příklad (40). Tento typ příkladů se v analyzovaných datech objevoval v kontextu romantické literatury, a může tak jít o určitou žánrovou konvenci.

- (40) Objala ho kolem krku a vyšla mu **vstříc** jazykem.

[*Procitnutí*; 2008; beletrie; angličtina; SYN2020]

Případně lze nalézt i užití, v nichž je cíl jako takový konkrétní, ale pohyb či pohybuující se subjekt jsou nastíněny v abstraktních rozměrech:

- (41) Bouřlivý potlesk letí **vstříc** obrazu tak drahému, že lidé tleskají ze všech sil.

[*Týden*; 2015; časopis; čeština; SYN2020]

Soudě dle předběžných pozorování se v analyzovaných datech abstraktní cíle objevují zpravidla, byť ne výlučně, po jednotce *vstříc* (anteponované cíle se zdají být dominantně vyjádřeny osobními zájmeny⁴⁰, což je v souladu s hypotézou o kontextové zapojenosti složek i s výsledky, k nimž u jiných jednotek docházejí Sláma a Štěpánková, viz podkapitola 2.3.4⁴¹). Pokud by tento postřeh podložily a validovaly i kvantitativní analýzy, představovalo by to zajímavý nový impuls pro uvažování o výrazech tohoto typu. I tento jev

⁴⁰ Podobné pozorování nabízí také Schillova (2015, s. 137).

⁴¹ Připomínám, že Sláma a Štěpánková u zkoumaných ambipozic nenalézají signifikantní rozdíl mezi užíváním substantivních a pronominálních komplementů, ale při podrobnějším zkoumání zájmených složek dospívají k tomu, že se v obou způsobech užití charakterově liší. *Vstříc* se potenciálně v tomto ohledu jeví jako vyhraněnější, ale potvrzení těchto domněnek by si žádalo kvantitativní vyhodnocení dat.

by ve výsledku mohl souviset s problematikou AČV. Figurativní označení cílů sice mohou odkazovat k informacím známým z kontextu, jejich kreativní metaforická či metonymická rekonceptualizace však může představovat nový informační prvek, respektive jádro sdělení výpovědi, sama o sobě – tak by se dalo nazírat mimo jiné na příklad (38), kdy pojem *osud* poněkud humorně odkazuje ke srážce s mísou.

V souvislosti s příklady (35) a (41) výše se naskytá možnost hovořit o slovosledném faktoru, který v analýze Slámy a Štěpánkové představoval nejsignifikantnější prediktor pozice komplementu, a sice o délce a syntaktické komplexitě dané fráze. V obou citovaných případech by mohla být antepozice cíle mluvčími dispreferována z důvodu vyšší interpretační náročnosti, navíc by vzhledem k přítomnosti vložených klauzí takové užití vedlo k nepřirozené a potenciálně stylisticky nevhodné izolaci *vstříc* – jako jediného prvku hlavní klauze – na konci věty. Viz reformulace příkladu (41), uvedená pod označením (42).

- (42) Bouřlivý potlesk letí obrazu tak drahému, že lidé tleskají ze všech sil,
vstříc.

4.3.3 *Vstříc* jako indikátor směru bez vyjádření pohybu

Navážeme-li na úvahovou linku o oslabujícím se významu setkání, je vhodné zmínit, že se v úzu vyskytují také kontexty, v nichž konstrukce se *vstříc* vyjadřují pouze směrový význam, zcela prostý pohybové sémantiky.

- (43) Pustila se do druhé topinky a posunkem přivolala číšníka, který ode dveří kavárny vlídně vyhlížel **vstříc** postupujícímu dopoledni.

[*Procitnutí slečny Primové*; 2014; beletrie; španělština; SYN2020]

- (44) „No, uvidíme,“ usmála se Petrovi **vstříc** a vklouzla do jeho náručí.

[*Láska na výsluní*; 2010; beletrie; čeština; SYN2020]

Konstrukce tedy patrně dědí vlastnosti pohybových konstrukcí zmiňovaných výše, ale provádí signifikantní obměnu slovesné pozice, na niž již nejsou kladena pohybová sémantická omezení. V tuto chvíli je obtížné jasně stanovit, zda je konstrukce přímo vázána na první typ, či typ druhý, protože využívá aspekty obou – směr může být naznačen vzhledem k abstraktnímu či nedosažitelnému cíli, jako v příkladech (43) nebo (45), ale také k živé entitě (44). Eliminace doslovného pohybového významu, k níž dochází ve druhém

typu, by nicméně mohla posílit směrovou interpretaci, a tedy připravit půdu pro čistě směrová vyjádření, která můžeme pozorovat u této konstrukce.

Ve vzácnějších případech lze v těchto kontextech narazit též na slovesa, u nichž lze v izolaci stěží hledat možnosti vyjádření směru či pohybu. To je, podobně jako u příkladů v podkapitole 4.3.1, dokladem působení konstrukčního významu (všimněme si, že toto napětí v příkladu (46) mluvčí přímo tematizuje).

- (45) V duchu si představuji to mladičké hříbě: jak pobíhá promoklou trávou závrtu, v třeskotu a záblescích (...) jak pobíhá a všemi smysly třeští **vstříc** té první bouři svého doposud krátkého života (...)

[*Pálenka*; 2014; beletrie; čeština; SYN2020]

- (46) Žila jsem **vstříc** Svenovi. K němu. Jako by láska byla směr.

[*Pod vodou*; 2015; beletrie; němčina; SYN2020]

Na citovaných příkladech lze opět pozorovat obdobné slovosledné motivace jako v případech předchozích. Kontextově zapojená složka *Petr* v příkladu (44) stojí na pozici před jednotkou *vstříc*. *Bouře* v příkladu (45) představuje sice kontextově zapojenou složku, nicméně je rozvedena další specifikací, což ji činí výpovědně dynamičtější a syntakticky komplexnější. Oba tyto faktory se ukazují jako možné slovosledné prediktory.

4.3.4 Fráze *vyjít vstříc*

Nejzastoupenějším typem v analyzovaných datech je idiomatičké užití omezené na kolokaci *vyjít vstříc* použitou ve významu „někomu (či něčemu) vyhovět“. Kopečný poukazuje na vazbu s německým *jemandem entgegenkommen*⁴² a na starší alternativní užití s opačným významem, které se do dnešní doby nedochovalo (Kopečný 1922):

„Správně se říká »jít, vyjít někomu vstříc«, kde se mluví o skutečné chůzi (= jít někomu v ústrety, naproti); ve smyslu přeneseném (hověti, býti nakloněn, nápomocen někomu) je to novodobý germanismus (něm. jm. *entgegenkommen*). V staré době se říkalo také něčemu (na př. zlému, neřádu atp.) *vstříc jíti* (*vyjít, vyjít*) s významem »překážeti, brániti, kaziti.«“

⁴² Z tohoto hlediska je pro otázky slovosledných vlastností podobných spojení sloves s jinými jednotkami vhodné poznamenat, že německá gramatická pravidla v oznamovacích a rozkazovacích větách vyžadují odloučení některých slovesných předpon a jejich přesun na konec věty. Přijmeme-li tezi o německém vlivu na češtinu, mohl by u podobně spjatých kombinací sloves a dalších jednotek fungovat podobný princip.

Tento typ užití si z produktivnějších konstrukcí se *vstříc* ponechává dativní vazbu⁴³ a podobně jako v případě ostatních užití se i u něho projevuje citlivost na informační strukturu věty. Postponování zájmených tvarů implikuje kontrast, viz příklad (47).

- (47) Ve skutečnosti je to naše iniciativa, a dokonce bych řekl, že jsem já **vyšel**
vstříc jí.

[*Aha!*; 2009; noviny; čeština; SYN verze 4]

Tendenci vnímat tento typ *vyjít vstříc* jako dále nedělitelnou jednotku podporují také řídké příklady, v nichž jednotka nemá dativní valenci typickou pro ostatní vazby se *vstříc* a jeví se tak jako sémanticky etablovanější (viz také případ adjektiva *vstřícny* v následující podkapitole). Vzhledem k nízké frekvenci výskytu je nicméně otázkou, nakolik jde o záměrné projevy idiolektů mluvčích a nakolik o anakoluty, tiskové chyby či prosté vynechání kontextově rekonstruovatelného zájmeného referenta, viz příklad (48).

- (48) Ze začátku jsme si klienty, spíš klientky – matky trochu rozmazlily, protože jsme ve všem **vycházely vstříc** tak usilovně, že když to nebylo přesně tak, jak si dámy představovaly, bylo z toho velké divení, ale takový je života běh.

[*Vlasta*; 2018; časopis; čeština; SYN2020]

Tato konstrukce je evidentně spřízněna s konstrukcemi pojednávány výše, povrchově se s nimi strukturně shoduje, její slovesná složka je nicméně lexikálně omezena pouze na tvary výrazu *vyjít* a dativní cíl je zde nahrazen prvkem sémanticky odlišným. Celá konstrukce opouští původní význam přibližování a předpokládá přítomnost benefaktivu, vzhledem k formální stránce lze nicméně předpokládat dědičnou vazbu na pohybový podtyp. Sémantika slovesa se zdá být oslabena podobně jako v případě podtypu vykazujícího figurativní pohyb k abstraktnímu cíli, zde jde však patrně o důsledek metonymického posunu od konkrétního cíle reálného k jeho záměrům či přáním, jimž se subjekt prostřednictvím svých činů metaforicky přibližuje.

⁴³ Dalo by se sice argumentovat, že motivaci pro tuto vazbu lze hledat i v jejím německém protějšku, jeví se však jako kognitivně plauzibilní, že by mohlo jít o pozůstatek dativního kódování cíle, protože vazba *vyjít vstříc* patrně z nepřenesených užití této kombinace vychází.

4.3.5 Fráze v ústrety

Při srovnání jednotek *vstříc* a *v ústrety* je patrný určitý odklon v paralelním vývoji. Idiomatický posun se *vstříc* částečně sdílí také vazba *v ústrety*. Oproti typu *vyjít vstříc*, který dominantně odkazuje k tomuto nekompozicionálnímu významu, se nicméně *v ústrety* až na nepříliš četné výjimky pojí s významem pohybu. Níže jako příklady (49) až (51) uvádím některé doklady idiomatického užití fráze *vyjít v ústrety*, včetně jednoho užití v mluveném korpusu (toto užití zároveň představuje jediný dohledaný výskyt v korpusu ORAL).

- (49) Poslanec Jaroslav Šabata (OF) doporučoval zahrnutí adjektiva „federativní“, čímž by se **vyšlo v ústrety** i moravským poslancům, uvažujícím o zemském zřízení.

[*Rozdělení Československa*; 2013; populárně naučná; čeština;
SYN2020]

- (50) Příroda, nejen divá bestie bez srdce, ale i vstřícná matka, nám vždy ráda **vyjde v ústrety**.

[*Eseje o přírodě, biologii a jiných nepravostech*; 2011;
populárně naučná; čeština; SYN2020]

- (51) (...) já sem pochopil jednu věc a to ti teď kon říkám jako dospělému člověku nechci abys to někdy zneužila rodič je vod toho aby těm dětem **vycházel v ústrety**, to není že jim bude ustupovat a mazat foukat jim na všechno ale **vycházel v ústrety** (...)

[2008; ORAL verze 1]

V konkordanci se vyskytují dva podobné případy pocházející ze zdroje *Rozdělení Československa*, snad by mohlo jít o specifický rys autorova vyjadřování. Pozoruhodný je ovšem zejména příklad (50), a to kvůli užití výrazu *vstřícná*. Je možné, že přítomnost této jednotky vytvořila stylistický tlak na obměnu lexika, pročež se autor rozhodl namísto obvyklejšího *vstříc* použít takřka synonymní jednotku *v ústrety*, která se v podobných situacích vyskytuje s podstatně menší frekvencí.

Samotná lexikalizace adjektiva *vstřícný* je určitým dokladem o sémantické specializaci jednotky *vstříc*, která se zdánlivě vzdaluje od svého směrového významu, v němž jí konkuruje (nefrekventované) *v ústrety* a (naopak častější) *naproti*, a přimyká se k interpretaci benefaktivní, s níž je asociována skrze svou přítomnost v idiomatické jednotce.

Vedle specifikace směru pohybu je také jednotka *v ústrety* někdy využívána pro prostou indikaci směru, podobně jako se děje v případě jednotky *vstříc* (viz podkapitola 4.3.5) – zde příklad (52) – či v kombinaci s pohybovým slovesem, které však odkazuje jen k figurativnímu pohybu – viz příklad (53), který je celkově prosycen metaforickým způsobem vyjadřování.

- (52) Všem dalším příbuzným a známým pak, jak se hodí, naším jménem mávejte, křičte **v ústrety**, v záda plácejte a rukama třeste (...)

[*Voskovec a Wachsmanni*; 1996; biografie; čeština; SYN2020]

- (53) Snad ještě smím vyslat svůj úsměv **v ústrety** někomu z nesmělých, snad mohu ještě ponechat pootevřené dveře, když už se tváří odvracím, a dopřát prostor životu, když pro mé listoví nezbylo jaksi světla.

[*Samoty*; 2014; beletrie; čeština; SYN2020]

Na tomto místě je vhodné poznamenat, že homonymní fráze *v ústrety* je přímým překladovým protějškem českého *vstříc* v typologicky velmi blízké slovenštině. Viz například následující užití:

- (54) Akýsi chlap v oranžovej košeli s nápisom Gulf Air na štítku nad vreckom zavrel dvere malej kancelárie v hangári a vyšiel nim **v ústrety**.

[*Klient*; 2000; beletrie; angličtina; prim-6.0-public-all]

Frekvence výrazů v obou jazycích se jeví jako srovnatelná – v korpusu prim-6.0-public-all se *v ústrety* objevuje v četnosti 14,68 i.p.m. (připomínám, že české *vstříc* se v korpusu SYN2020 objevuje s frekvencí 17,23 i.p.m., viz výše). Podobně jako obě české varianty vykazuje slovenské *v ústrety* výraznou morfologickou rigiditu. Oproti 16 972 výskytům *v ústrety* se v korpusu alternativy typu *v ústret* či *v ústreti* objevují zcela marginálně (15 a 11 užití).

Jednotka se také českému *vstříc* a *v ústrety* podobá ve schopnosti vyjadřovat abstraktní figurativní pohyby (55) či význam „vyhovění“ (56).

- (55) Ray Kinsell, farmár z Iowa, sa vydáva **v ústrety** snu, na ktorý už dlhé roky myslí. S podporou svojej ženy Annie začne meniť svojej kukuričné pole na ihrisko, na ktorom sa sny dokážu zmeniť na skutočnosť.

[*TV svet. Dvojtyždenník*; 2008; časopis; slovenština;
prim-6.0-public-all]

- (56) V legislatívnej oblasti vidí najväčší problém v tom, že štát ani banky nevynakladajú žiadne úsilie na to, aby vyšli začínajúcim podnikom **v ústrety**.

[*Východoslovenské noviny – Korzár*; 2001; noviny; slovenština;
prim-6.0-public-all]

A obdobne, jako je tomu v případě českého *vstřícny*, existuje také adjektivní výraz *ústreto*vý odvozený od přeneseného užití této jednotky:

- (57) Poschodie fary obýval nie veľmi **ústreto**vý pravoslávny kňaz.

[*Triedni nepriatelja*, 2004; biografie; slovenština; prim-6.0-public-all]

Problematicke slovenského *v ústrety* se zde dále nevěnuji, jelikož přesahuje zaměření této práce. Představuje však zajímavý aspekt, který by bylo vhodné zahrnout do budoucích komparativních úvah.

4.3.6 Shrnutí analýzy s ohledem na postulované hypotézy

Analýza, která je zde předkládána, má spíše deskriptivní a pilotní charakter a pro účely plnohodnotného popisu problematiky by ji bylo třeba rozšířit (možnosti dalšího postupu bádání vymezuje následující kapitola). I přesto je možné shrnout několik počátečních pozorování jevů, jimž by bylo vhodné věnovat pozornost i nadále.

Jednotka *vstříc* se v češtině objevuje v řadě kontextů, které zpravidla implikují nějaké směrové vztahy či jejich figurativní deriváty a které se na základě rozboru vnitřních vztahů dílčích složek jeví jako vzájemně spřízněné.

Na první pohled se neukazuje, že by konstrukce sama výrazně determinovala poziční možnosti, respektive žádná z konstrukcí neznemožňuje prepoziční či postpoziční užití.

Všechny konstrukce nicméně dle všeho interagují s aspekty AČV a syntaktické komplexity složek. Jednoznačné rozřešení položené otázky by si však žádalo podrobnější analýzu a zejména kvantitativní ověření těchto domněnek.

5 Diskuse a možnosti dalšího výzkumu

Z analýz výše plyne, že se jednotka *vstříc* v kontextu české gramatiky vyskytuje v několika konstrukcích, které utvářejí určité kontinuum – od vyjádření pohybu ke konkrétnímu cíli přes prosté specifikace směru či pohybu čistě metaforického až po idiomatickou konstrukci *vyjít vstříc*, v níž je konceptualizace rámce posunuta a namísto cíle se činnost orientuje na benefaktiv. Kvalitativní analýza kontextů potvrdila vliv některých faktorů, které identifikují nebo zmiňují Sláma a Štěpánková (v článku z roku 2023 i v navazujícím výzkumu v tisku), i pro jednotku *vstříc* (včetně okrajových postřehů k možnému vlivu žánrových konvencí, jimž však zatím bez dalšího rozboru nelze přisuzovat přílišnou váhu). Zejména se zdá, že mluvčí k volbě pozic může vést přihlížení k informační struktuře výpovědi, což se odráží v anteponování kontextově zapojených prvků výpovědi.

Chování jednotky *vstříc* je patrně skutečně odlišné od fungování prototypičtější ambipozice *navzdory*. To by mohlo ukazovat na menší úroveň gramatikalizace, jež se odráží v méně pevně pocítovaném vztahu s hypotetickým komplementem v postponovaném užití jednotky *vstříc* (tedy možnosti vkládat mezi potenciální komplement a jednotku *vstříc* další slova) či ve skutečnosti, že obvykle není aplikováno pravidlo o fonologických změnách iniciálního /j/ na /ň/ u osobních zájmen, které se uplatňuje v kontextech s primárními předložkami i s řadou předložek sekundárních.

Na druhou stranu je otázkou, zda je tento aspekt sám o sobě dostačujícím argumentem pro úplné zavržení ambipoziční analýzy, tedy zda je namístě hovořit o striktně odlišených způsobech užití jednotky *vstříc*. Vzhledem k tomu, že interakce s AČV či komplexitou doplnění poukazuje na určité možnosti alternace mezi variantami, a vzhledem k tomu, že samotná existence prepoziční interpretace implicitně předpokládá existenci pásma, v němž by mohlo dojít k syntaktické reanalýze kontextu, se mi interpretace *vstříc* jako jednotky pohybující se na škále mezi prototypickým adverbium a prototypickou adpozicí jeví bezpečnější.

V tomto ohledu se v každém případě teoretický rámec CxG jeví jako vhodný způsob přístupu k předkládanému jazykovému problému, zejména s ohledem na to, jak uchopuje otázky kategoriální příslušnosti – tedy že nevyžaduje striktní slovnědruhovou klasifikaci, ale umožňuje chování jednotky a jeho alternace popisovat na základě jejích výskytů v konstrukcích po boku jednotek jiných. Přínosný je v tomto ohledu teoretický rámec radikální konstrukční gramatiky (Radical Construction Grammar) Williama Crofta (2001),

který zastává názor, že: „constructions are the basic units of syntactic representation, and categories are derived from the construction(s) in which they appear“ (ibid., s. 4).

V textu práce byly nastíněny některé směry, jimiž by se mohl vydat budoucí výzkum české ambipoziční problematiky. Zejména se jako velmi přínosná orientace – s ohledem na pozici jednotky *vstříc* v gramatickém systému – jeví diachronní analýza gramatikalizace českých ambipozic. Starší jazyková data by mohla poskytnout podrobnější vhled do hraničních kontextů, v nichž si kupříkladu právě jednotka *vstříc* budovala svůj současný inventář komunikačních funkcí.

I synchronní data by ovšem mělo význam dále zkoumat. Rozhodně se nabízí možnost na předkládaný výzkum navázat přímo rozšířením objemu analyzovaných dat. Během práce se při *ad hoc* analýzách nezahrnutých řádků konkordance ukázalo, že zvolený vzorek nemusel nutně obsáhnout veškeré relevantní kontexty. Podrobnější výzkum by tak zpřesnil výsledky prezentované zde a možným generalizacím by zajistil větší legitimitu a autoritu. Zároveň by bylo vhodné předběžné výsledky prezentované v této práci podrobit rigoróznímu kvantitativnímu zkoumání, zejména co se týče odhadů o frekvenci určitých typů a možných tendencí v úzu, případně je konzultovat také s jinými daty.

Ze synchronního hlediska by také bylo přínosné zaměřit se v otázce ambipozic na mezijazykové srovnání. Jako vhodný výchozí bod pro podobné komparace se jeví slovenština či němčina.

Vhodnou jednotkou pro analýzu obdobného typu se zdá být zejména *naproti*, která je jednotce *vstříc* sémanticky blízká a v některých kontextech jí konkuruje. *Naproti* je v tomto ohledu pozoruhodné hned z několika důvodů. Jak bylo uvedeno výše, jedná se o jednotku, která v anteponovaném a postponovaném užití vykazuje větší míru sémantické rozrůzněnosti (statické významy jsou dle všeho omezeny na případy, kdy je vnímána jako prepozice). Kopečný (1973, s. 256) také upozorňuje na to, že tato jednotka způsobuje i charakteristický fonologický posun u osobních zájmen („naproti němu“). Připočteme-li rozměr významově posunutých vazeb *jít naproti* a *vyjít vstříc*, představoval by takový výzkum vhodné doplnění zde předkládané analýzy.

6 Závěr

Tato práce si kladla za cíl ověřit metodami kvalitativní konstrukčně gramatické analýzy některé hypotézy, které vyvstaly z dosavadního výzkumu problematiky českých adpozic s idiosynkratickým syntaktickým chováním, a to konkrétně na příkladu jednotky *vstříc*, s níž některé práce v této tradici nakládají jako s ambipozicí (Petkevič 2013, Schillova 2015, Jiříčka 2021), případně jako s jednotkou s nejasným statusem (Sláma a Štěpánková 2023). Přihlíženo bylo k otázkám kontextové zapojenosti složek v relevantních konstrukcích a k sémantice daných konstrukcí jako takových.

Hlavním cílem textu bylo poukázat na nedostatky striktního oddělování slovnědruhových kategorií, zejména v případech, kdy se popis jazyka musí potýkat s hraničními kontexty. Doufám proto, že alespoň částečně poslouží jako jeden z argumentačních stavebních kamenů na cestě k flexibilnějšímu způsobu popisu jazyka a jeho vlastností.

Seznam použité literatury, zdrojů a nástrojů

ADAM, Martin a Irena HEADLANDOVÁ KALISCHOVÁ. The Concept of the Dynamic Semantic Scales in the Theory of FSP Revisited. *Écho des études romanes*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Filozofická fakulta. Roč. 8 (2012), č. 12, s. 27–42. ISSN 1801-0865.

AIKHENVALD, Alexandra Y. a Robert M. W. DIXON. *Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Typology*. Explorations in Linguistic Typology, 4. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 978-0-19-920783-1.

BISKUP, Petr. *PŘEDLOŽKA*. Online. In: Petr KARLÍK, Marek NEKULA, Jana PLESKALOVÁ (ed.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PŘEDLOŽKA>. [citováno 2024-07-09].

CURRY, Haskell B. Some logical aspects of grammatical structure. In: JAKOBSON, Roman (ed.). *Structure of Language and Its Mathematical Aspects*. Proceedings of Symposia in Applied Mathematics, 12. Providence: American Mathematical Society, 1961, s. 56–68. ISBN 0-8218-1312-9.

CVRČEK, Václav a kolektiv. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2015a. ISBN 978-80-246-2812-7.

CVRČEK, Václav, Alžběta VÍTKOVÁ a Michal ŠKRABAL. *Genre (tematická oblast)*. Online. In: Příručka ČNK. 2015b. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:genre>. [citováno 2024-07-30].

CVRČEK, Václav, Lucie CHLUMSKÁ, Michal ŠKRABAL a Michal KŘEN. *Txtype (textový typ) – seznam hodnot*. Online. In: Příručka ČNK. 2015c. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=seznamy:txtype>. [citováno 2024-07-30].

CVRČEK, Václav, Olga RICHTEROVÁ, Alžběta VÍTKOVÁ, Pavel VONDŘIČKA, Petr TRUNEČEK, Lukáš JANIČÍK a Jan KOCEK. *Regulární výrazy*. Online. In: Příručka ČNK. 2015d. Dostupné z: https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:regularni_vyrazy. [citováno 2024-07-30].

CVRČEK, Václav, Lucie CHLUMSKÁ, Michal ŠKRABAL a Michal KŘEN. *Médium (med) – seznam hodnot*. Online. In: Příručka ČNK. 2016. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/seznamy:med>. [citováno 2024-07-30].

CVRČEK, Václav, Olga RICHTEROVÁ, David LUKEŠ a Michal KŘEN. *Dotazovací jazyk*. Online. In: Příručka ČNK. 2023. Dostupné z: https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:dotazovací_jazyk. [citováno 2024-07-30].

CROFT, William. *Radical construction grammar: syntactic theory in typological perspective*. New York: Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-829955-9.

ČERMÁK, Jan. *Development of the Czech secondary preposition kvůli from a constructional perspective*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2023.

DOKULIL, Miloš. Hranice slov v písmě. *Naše řeč*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. Roč. 42 (1959), č.1–2, s. 26–35.

DUŠKOVÁ, Libuše a kolektiv. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. 3. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1073-4.

FILLMORE, Charles J. The Case for Case. In: BACH, Emmon a Robert T. HARMS. *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1968.

FILLMORE, Charles J. The Mechanisms of “Construction Grammar”. In: AXMAKER, Shelley, Annie JAISSER a Helen SINGMASTER. *Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. General Session and Parasession on Grammaticalization*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 1988, s. 35–55.

FILLMORE, Charles J., Paul KAY a Mary C. O’CONNOR. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language*. Baltimore: Linguistic Society of America. Roč. 64 (1988), č. 3, s. 501–538.

FILIPEC, Josef, František DANEŠ, Jaroslav MACHAČ, Vladimír MEJSTRÍK a kolektiv. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vydání 2., opravené a doplněné. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0493-9.

FIRBAS, Jan. „Aktuální členění větné“ (,) či „funkční perspektiva větná“? *Slovo a slovesnost*. Praha: Academia. Roč. 43 (1982), č. 4, s. 282–293.

FIRBAS, Jan. *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Studies in English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. ISBN 0-521-37308-5.

FRIED, Mirjam. Construction Grammar as a tool for diachronic analysis. *Constructions and Frames*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. Roč. 1 (2009), č. 2, s. 262–291. ISSN 1876-1933.

FRIED, Mirjam. Pojem konstrukce v konstrukční gramatice. *Časopis pro moderní filologii*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Roč. 95 (2013), č. 1, s. 9–27. ISSN 0008-7386.

FRIED, Mirjam. Construction Grammar. In: ALEXIADOU, Artemis a Tibor KISS (ed.). *Syntax – Theory and Analysis: An International Handbook. Volume 2*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2015, s. 974–1003. ISBN 978-3-11-035866-7.

FRIED, Mirjam a Jan-Ola Östman (ed.). *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Constructional Approaches to Language, 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004. ISBN 90-272-1822-6.

GOLDBERG, Adele E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Cognitive Theory of Language and Culture. Chicago: The University of Chicago Press, 1995. ISBN 0-226-30086-2.

HAGÈGE, Claude. *Adpositions*. Oxford studies in typology and linguistic theory. New York: Oxford University Press, 2010. ISBN 978-0-19-957500-8.

HAVRÁNEK, Bohuslav a kolektiv. *Slovník spisovného jazyka českého*. 2. vyd. Praha: Academia, 1989.

HERRITY, Peter. *Slovene: a comprehensive grammar*. New York: Routledge, 2000. ISBN 0-415-23148-5.

HOPCROFT, John E., Rajeev MOTWANI a Jeffrey D. ULLMAN. *Introduction to Automata Theory, Languages, and Computation*. 3rd Edition. Boston: Pearson, 2006. ISBN 0-321-45536-3.

CHAFE, Wallace L. *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994. ISBN 0-226-10054-5.

CHLUMSKÁ, Lucie. *Překládová čeština a její charakteristiky*. Studie z korpusové lingvistiky. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-621-2.

CHROMÝ, Jan a Eva LEHEČKOVÁ (ed.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Akropolis, 2009. ISBN 978-80-86903-95-82.

JANDA, Laura A., Lene ANTONSEN a Berit A. B. BAAL. A radial category profiling analysis of North Sámi ambipositions. In: *HDLS-10: Proceedings of the High Desert Linguistics Society Conference, University of New Mexico, November 1-3*. New Mexico: High Desert Linguistics Society, 2012, s. 91–102. ISSN 2330-6076.

JIŘIČKA, Lukáš. „Tradici navzdory“ – možnost výskytu některých českých předložek na pozici následující komplementu. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2021.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ a kolektiv. *Příruční mluvnice češtiny*. Vydání druhé, opravené. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-134-4.

KOCHOVÁ, Pavla, Zdeňka OPAVSKÁ a kolektiv. *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i., 2016. ISBN 978-80-86496-89-4.

KOMÁREK, Miroslav, Jan KOŘENSKÝ, Jan PETR, Jarmila VESELKOVÁ a kolektiv, 1986. *Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.

KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1: Předložky. Koncové partikule*. Praha: Academia, 1973.

KOPEČNÝ, František. Hovorna. *Naše řeč*. Praha: Česká akademie pro vědy a umění. Roč. 6 (1922), s. 30–31.

KŘEN, Michal. *Korpus SYN verze 12*. Online. In: Příručka ČNK. 2023. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>. [citováno 2024-07-30].

LAKOFF, George. *Women, fire, and dangerous things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press, 1990. ISBN 978-0-226-46804-4.

MATHESIUS, Vilém. *Čeština a obecný jazykozpyt: soubor statí*. Praha: Melantrich, 1947.

PANEVOVÁ, Jarmila a kolektiv. *Mluvnice současné češtiny 2: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2497-6.

PANEVOVÁ, Jarmila, Eva HAJIČOVÁ, Václava KETTNEROVÁ, Veronika KOLÁŘOVÁ, Markéta LOPATKOVÁ, Marie MIKULOVÁ a Magda ŠEVČÍKOVÁ. Funkční generativní popis – rámec pro konzistentní popis gramatiky. *Naše řeč*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Roč. 103 (2020), č. 1–2, s. 55–78. ISSN 0027-8203.

PETKEVIČ, Vladimír, 2013. Automatické rozpoznávání substantivního dativu při morfologické disambiguaci českých textů. *Korpus - gramatika - axiologie*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i., 2013, č. 7, 67–76. ISSN 1804-137X.

REINDL, Donald F.. Areal effects on the preservation and genesis of Slavic postpositions. In: REINDL, Donald F. a Ljiljana ŠARIĆ (ed.). *On prepositions*. Studia Slavica Oldenburgensia, 8. Oldenburg: BIS., 2001, s. 85–99. ISBN 978-3-8142-0777-3.

REINDL, Donald F. *Language contact: German and Slovenian*. Diversitas linguarum, 20. Bochum: Brockmeyer, 2008. ISBN 978-3-8196-0715-8.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

ROSCH, Eleanor. Classification of real-world objects: Origins and representations in cognition! In: Philip N. JOHNSON-LAIRD a Peter C. Wason (ed.). *Thinking: Readings in Cognitive Science*. New York: Cambridge University Press, 1977, s. 212–222. ISBN 978-0-521-21756-9.

SGALL, Petr. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Studie a práce lingvistické. Praha: Academia, 1967.

SGALL, Petr. Ohlédnutí pražského lingvisty za dvacátým stoletím. *Slovo a slovesnost*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i. Roč. 62 (2001), č. 4, s. 241–257. ISSN 0037-7031.

SGALL, Petr. *Language in its multifarious aspects*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1158-9.

SGALL, Petr. *Zažil jsem toho dost*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2445-7.

SCHILLOVA, Aksana. Czech Deadverbial Prepositions Used in Postposition to a Noun (Exemplified in Corpus SYN 2010). In: GAJDOŠOVÁ, Katarína a Adriána ŽÁKOVÁ (ed.). *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Lexicography*. Bratislava: RAM-Verlag, 2015, s. 133–140.

SLÁMA, Jakub a Barbora ŠTĚPÁNKOVÁ. On the Valency of Various Types of Adverbs and Its Lexicographic Description. *Jazykovedný časopis*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Roč. 70 (2019), č. 2, s. 158–169. ISSN 0021-559.

SLÁMA, Jakub a Barbora ŠTĚPÁNKOVÁ. Postavení ambipozic v češtině. *Slovo a slovesnost*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i. Roč. 84 (2023), č. 2, s. 91–121. ISSN 0037-7031.

SLÁMA, Jakub a Barbora ŠTĚPÁNKOVÁ. *Znovu k postavení ambipozic: korpusová studie ambipozic s jednoslovnými komplementy*. V tisku.

SOMMERER, Lotte a Freek VAN DE VELDE. Constructional networks. In: FRIED, Mirjam a Kiki NIKIFORIDOU (ed.). *Cambridge Handbook of Construction Grammar*. Cambridge Handbooks in Language and Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, v tisku.

SOVA, Radim. *Unfashionable studies on Noam Chomsky and Petr Sgall*. Travaux linguistiques de Brno, 1. München: Lincom Europa, 2007. ISBN 978-3-89586-999-0.

SVOBODA, Aleš. Firbasian semantic scales and comparative studies. In: ČERMÁK, Jan, Aleš KLÉGR, Markéta MALÁ a Pavlína ŠALDOVÁ (ed.). *Patterns. A Festschrift for Libuše Dušková*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2005, s. 217–229.

ŠTÍCHA, František a kolektiv. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2205-9.

ŠPÍNOVÁ, Adéla. *Hypotéza unique items v překladu. Korpusová studie*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017.

TRAUGOTT, Elizabeth C. Constructions in Grammaticalization. In: JOSEPH, Brian D. a Richard D. JANDA (ed.). *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell handbooks in linguistics. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2003, s. 624–647. ISBN 0-631-19571-8.

TRAUGOTT, Elizabeth C. Grammaticalization, constructions and the incremental development of language: Suggestions from the development of Degree Modifiers in English. In: ECKARDT Regine, Gerhard JÄGER a Tonjes VEENSTRA (ed.). *Variation, Selection, Development: Probing the Evolutionary Model of Language Change*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 1. Berlin: De Gruyter Mouton, 2008. ISBN 978-3110198690.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Slovosled jmenné skupiny: Předložka jako prostředek delimitace jmenné skupiny zleva. In: ŠTÍCHA, František (ed.). *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, 2011, s. 785–805. ISBN 978-80-200-1845-8.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. *Elektronický slovník staré češtiny*. Online. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006. Dostupný z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [citováno 2024-07-30].

Jazykové korpusy

CHLUMSKÁ, Lucie. *JEROME: srovnatelný korpus překladové a nepřekladové češtiny*. Online. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2013. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. *Slovenský národný korpus – prim-6.0-public-all*. Online. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2013. Dostupný z <http://korpus.juls.savba.sk>. [citováno 2024-07-31].

KOPŘIVOVÁ, M., D. LUKEŠ, Z. KOMRSKOVÁ, P. POUKAROVÁ, M. WACLAWIČOVÁ, L. BENEŠOVÁ, M. KŘEN. *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

KŘEN, M., V. CVRČEK, T. ČAPKA, A. ČERMÁKOVÁ, M. HNÁTKOVÁ, L. CHLUMSKÁ, T. JELÍNEK, D. KOVÁŘIKOVÁ, V. PETKEVIČ, P. PROCHÁZKA, H. SKOUMALOVÁ, M. ŠKRABAL, P. TRUNEČEK, P. VONDŘIČKA, A. J. ZASINA. *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Online. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2015. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

KŘEN, M., V. CVRČEK, T. ČAPKA, A. ČERMÁKOVÁ, M. HNÁTKOVÁ, L. CHLUMSKÁ, T. JELÍNEK, D. KOVÁŘIKOVÁ, V. PETKEVIČ, P. PROCHÁZKA, H. SKOUMALOVÁ, M. ŠKRABAL, P. TRUNEČEK, P. VONDŘIČKA, A. J. ZASINA. *Korpus SYN, verze 4 z 16. 9. 2016*. Online. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2016. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

KŘEN, M., V. CVRČEK, T. ČAPKA, M. HNÁTKOVÁ, T. JELÍNEK, J. KOCEK, D. KOVÁŘIKOVÁ, J. KŘIVAN, J. MILIČKA, V. PETKEVIČ, H. SKOUMALOVÁ, J. ŠINDLEROVÁ, M. ŠKRABAL. *Korpus SYN, verze 12 ze 29. 12. 2023*. Online. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2023. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

KŘEN, M., V. CVRČEK, J. HENYŠ, M. HNÁTKOVÁ, T. JELÍNEK, J. KOCEK, D. KOVÁŘIKOVÁ, J. KŘIVAN, J. MILIČKA, V. PETKEVIČ, P. PROCHÁZKA, H. SKOUMALOVÁ, J. ŠINDLEROVÁ, M. ŠKRABAL. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Online. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2020. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

ROSEN, A., B. ŠIMČÍK, M. VAVŘÍN, A. J. ZASINA. *Korpus InterCorp – čeština, verze 16 z 12. 10. 2023*. Online. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2023. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>. [citováno 2024-07-31].

Nástroje

VAN ROSSUM, Guido a Fred L. DRAKE. *Python 3 Reference Manual*. Scotts Valley: CreateSpace, 2009. ISBN 978-1-4414-1269-0.

MACHÁLEK, Tomáš. *KonText*. Software. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2014. Dostupný z: <http://www.korpus.cz/kontext>. [citováno 2024-07-31].

Seznam obrázků

Obrázek 1: Obecná reprezentace konstrukce v tradici CxG (adaptováno z Fried a Östman 2004, s. 26; překlady vlastní, doplněny zástupné schematické popisky o názvu konstrukce a dědičnosti – k dědičnosti viz níže).	37
Obrázek 2: Zachycení části dědičné sítě konstrukcí spojených s abstraktní konstrukcí ADNOMINÁLNÍ_MODIFIKACE.	38
Obrázek 3: Konstrukce, která ovlivňuje slovosled v maďarštině. Obsahuje specifikace o informační struktuře věty a distribuci přízvuku (Fried a Östman 2004, s. 70). Křížky s indexy (např. „#3“) se ve značení využívají k odkazování k jiným elementům konstrukce (v terminologii CxG „unification indices“, ibid., s. 36).....	39

Seznam tabulek

Tabulka 1: Tabulka německých ambipozic a jejich ambipozičních protějšků podle Reindla (2008, s. 124), adaptováno českými glosami. Všimněme si některých paralel také s českými výrazy – *navzdory*, *naproti*, srov. též *kvůli* (pojednáno níže). Jednotka *vljub* je pozoruhodná z toho hlediska, že má původ v kalku německého *zu Liebe* (*k ljub*), ale užívá se v opačném významu (Kopečný 1973, 88)..... 15

Tabulka 2: Přehled dosavadních analýz českých ambipozic. Značka „A“ znamená, že daná ambipozice byla v rámci práce analyzována. Značka „Z“ označuje ambipozici, která byla zmíněna. Značky „V“ s indexem označují ambipozice vyřazené z daného výzkumu, buď kvůli nízké frekvenci v datech (fr), nebo kvůli nejasné identitě jednotky (id)..... 22

Seznam příloh

Příloha č. 1: Zdrojový kód skriptu použitého na rozdělení dat z korpusu SYN2020

Příloha č. 1: Zdrojový kód skriptu použitého na rozdělení dat z korpusu SYN2020

```
# Požádání uživatele o název souboru, který má být zpracován. Na základě něho
vytvoření šablony pro pojmenovávání generovaných souborů.
text_to_open = input("Write filename of the text you want to process: ")
if text_to_open[-4:] != ".csv":
    base_name = text_to_open
    text_to_open = text_to_open + ".csv"
else:
    base_name = text_to_open[:-4]

# Požádání uživatele o informaci o zdroji dat (použitý korpus či dataset).
source = input("What is the source of the data? ")

with open(text_to_open, "r", encoding="utf-8") as loaded_text:
    # Rozdělení textu na řádky. Stanovení počtu řádků kvůli zvolení správného
    formátu číslování rozdělených souborů.
    lines = loaded_text.readlines()
    line_count = len(lines)
    padding = len(str(line_count))
    file_id = 1
    for line in lines:
        # Náhrada separátoru ; za ;;; v kontextech, v nichž jde patrně o separátor.
        # Pro účely dělení jde o nepravděpodobnou sekvenci, u níž nehrozí riziko nesprávné
        segmentace.
        line = line.replace(';', ';;;')
        # Extrakce metadat a vlastního textu.
        (title, year, source_language, txttype_group, txttype, genre_group, genre,
        medium, context_a, kwic, context_b) = line.split(";;;")
        context_a = context_a[:-1]
        kwic = kwic[1:-1]
        context_b = context_b[1:]

        # Generace identifikační přípony souboru.
        id_suffix = str(file_id).rjust(padding, '0')
        # Vytvoření finálního souboru se zvláštními řádky vyhrazenými pro
        jednotlivá metadata. Obsahuje navíc řádky TAGS pro vpisování štítků a NOTES pro
        zápis poznámek vztahujících se k souboru.
        with open(f"{base_name}_{id_suffix}.md", "w", encoding="utf-8") as f:
            f.writelines([
                f'SOURCE: "{source}"\n',
                f'TITLE: {title}\n',
                f'YEAR: {year}\n',
```

```
f'SOURCE LANGUAGE: {source_language}\n',
f'TEXTTYPE GROUP: {txttype_group}\n'
f'TEXTTYPE: {txttype}\n'
f'GENRE GROUP: {genre_group}\n'
f'GENRE: {genre}\n'
f'MEDIUM: {medium}\n'
f'TAGS:\n'
f'NOTES:\n'
f'CONTEXT:\n{context_a} <font style="color:dc320e;font-
weight:bold">{kwic}</font style> {context_b}'
])
```

```
file_id = file_id + 1
```